

STAVANGER-KARTOGRAFEN ULRIC FRIDERIC AAGAARD, EN MIDDELMÅDIG KARTOGRAF, MEN FORTRINNLIG KARTKOPIST

Av KRISTIAN NISSEN

I «Etterskrift» til mitt foredrag i Rogaland Akademi 19. oktober 1960 om «Det eldste kart over det gamle Stavanger stift», offentliggjort i Stavanger Museums årbok 1960, kunne jeg bl. a. meddele, at jeg etter hjemkomsten fra min foredragsreise til Vestlandet hadde konstatert at det store, anonyme og udaterte kart nr. A. I. 25 i Norges Geografiske Oppmålings kartsamling: «Situations Carte ofver Bergenhuus Stift» måtte være en av U. F. Aagaard tegnet kopi i hovedsaken etter biskop Anders Foss' merkelige Vestlandskart, som jeg hadde holdt foredrag om i Bergen.

Håndskriften og tegnemaneren var det avgjørende for meg. Og jeg uttalte videre:

«Hans egne selvstendige kartarbeider over Stavanger og Jæren er jo velkjente, iallfall i interesserte kretser i Stavanger og Rogaland. Mindre kjent er hans mange kopier etter andres kart som jeg har funnet i N. G. O.s kartsamling. Et Finnmarkskart, datert 1706, er signert med hans fulle navn. En rekke kart over fogderiene i Romsdals og Søndre og Nordre Trondhjems amter er datert 1704 og signert med Aagaards forbokstaver U. F. Aa. Og i N. G. O. og andre samlinger har jeg funnet en rekke udaterte og usignerte kart som er tegnet og tekstet med Aagaards hånd.

Hans signerte og daterte kartkopier fra 1704–1706 må være utført under hans opphold i København i disse årene. De andre helt udaterte og usignerte skriver seg derimot sannsynligvis fra tiden etter at han i 1731 var fradømt sin stilling som sorenskriver og formodentlig oppholdt seg i København. Fra denne senere perioden kjenner jeg bare ett datert og signert kart fra Aagaards hånd. Det finnes på Deichmanske Bibliotek i Oslo og er et nytt spesialkart over Kongsstenen i Stavanger, det som kjennes som et lite vignettkart på hans Stavanger-kart. På dette spesialkartet står skrevet med Aagaards hånd: «Allerunderdanigst nu Af-

tegnet Aar 1736 Efter forhen Giord Afmaaling 1708 af Ulric Frideric Aagaard nu i sin Alders 67 Aar.»

Denne påskriften forteller oss ikke bare at Aagaard var født 1669, men også at han nå i sin bedrøvelige alderdom som avsatt sorenskriver prøver å vinne Christian VI's gunst ved et festlig bilde av den merkelige rullestenen som hadde fått navnet Kongsstenen etter Frederik IV' besøk i Stavanger 1704. Om det lyktes ham, vet vi ikke. Men dette bildet er med om å begrunne ønsket om at Ulric Frideric Aagaards fortjenester som kartograf og kartkopist må bli gjenstand for virkelig fyldig og inngående undersøkelse. På dette område har han gjort seg fortjent til å minnes med stor honnør.»

Det er dette ønske som Stavanger Museums konservator og årboksredaktør Jan Hendrich Lexow nå har gitt meg anledning til å etterkomme så fyldig som andre oppgaver og mine forutsetninger tillater.

I.

U. F. Aagaard og hans kartarbeider omtalt i eldre og nyere litteratur.

Selvstendige arkivundersøkelser har jeg ikke hatt anledning til å foreta. Men jeg har med positivt utbytte gjennomgått atskillig trykt litteratur. Bl. a. har henvisningene i Johannes Elgvins store verk «En by i kamp. Stavanger bys historie 1536–1814», Stavanger 1956, gjort det mulig for meg å kunne rekvirere avskrifter av dokumenter, som det for mitt formål var av interesse å kjenne in extenso.

Ved å referere omtalen av Aagaard og hans karter i eldre og nyere litteratur, kan jeg sløyfe den vanlige litteraturfortegnelse tilslutt. Og ved å gjengi det viktigste av hva hvert og et av de omtalte trykte skrifter meddeler til belysning av emnet, sparer jeg leserne for umaken med å finne frem til denne litteratur i biblioteker og boksamlinger, når man ikke selv er så heldig å eie bøkene. Redegjørelsen er gitt i kronologisk rekkefølge.

I 1763 møter vi U. F. Aagaard for første gang i *Erich Johan Jessen-Sehardebolls* også for Norges karthistorie meget verdifulle verk «*Det Kongerige Norge fremstillet efter dets naturlige og borgerlige Tilstand*», Tom. I, Kjøbenhavn 1763, s. 31–32. Her heter det: «I Archivet [ɔ: Geheimearkivet] findes *Trundhjems Amt* aftegnet av *U. F. Aagaard* i 9 adskildte Karter, saaledes, at hvert Distrikt for sig selv vises, saasom paa det første kart *Nummedalen* [ɔ: Namdalen], det andet *Fosen*

Lehn, det tredie *Inderoens* Fogderie, det fierde *Stordalens*, det femte *Strindens*, det siette *Guldalens*, det syvende *Ørkedalens*, det ottende *Nordmørs* og det niende *Romsdalens* Fogderier. De staa alle under det Aar 1704, og ere vel i Anledning af Kong *Friderich IV.* Reise igiennem Norge da forfattede og overleverede. Forfatteren forstod Tegningen godt. Baade derpaa og paa hans Curiositet findes hos hoibemeldte Herr Geheimeraad Greve von *Holstein-Ledreborg* en Tegning, som er giort over *Perlemoderen* ved de adskillige Forandringer den faaer i sin Skikkelse paa den Tid, naar den bærer og føder sin Perle.»

Det er mulig at disse ni fogderikartene over Trondhjems Amt er tegnet med tanke på kongebesøket i 1704. Både dette og «Perlemoderen» skal jeg komme tilbake til nedenfor.

I 1785 finner vi atter Aagaards fogderikarter omtalt av en dansk forfatter, nemlig den bekjente kartograf og tegnelærer for de danske landkadetter *Christian Jochum Pontoppidan*. I «Geographisk Oplysning til Cartet over det sydlige Norge», Kjøbenhavn 1785, s. 20, (likeså i bokens andre opplag 1797) omtaler han de samme 9 fogderikartene, men med følgende ord: «Desuden erholdt jeg fra det Kongl. Geheime Archiv 9 specielle Charter over de da værende 9 Fogderier i Trondhiems Amt samt Nordmør og Romsdal, med Underskrift *Ufta 1704*. Constructionen af disse Charter var mangelfaalt, omendskjønt de vare vel tegnede og beskrevne; men efter at have sammendraget dem til eet General-Chart, fandtes det at være originalet til det Vangensteinske og havde alting tilfælles med de samme, Gaardene untagne, som paa det sidste ere udeladte.»

Når Pontoppidan har lest forfatternavnet som «Ufta» istedetfor det riktige «UFA», må det medgis, at feillesningen iallfall for noen av kartene er tilgivelig. Men at de er partielle originaler til et Wangensteen-kart, er en misforståelse.

Etter C. J. Pontoppidans delvis misvisende opplysninger, drøyet det henimot hundre år innen vi — såvidt jeg vet — atter møter U. F. Aagaards navn i noen trykt kilde. Og det er i daværende kaptein, senere generalmajor *C. M. de Seues* «Historisk Beretning om Norges geografiske Opmaalning fra dens Stiftelse i 1773 indtil Udgangen af 1876,» utgitt av N. G. O., Kra. 1878.

I innledningen til dette i og for seg meget nyttige og verdifulle verk anfører forfatteren dessverre, og uten angivelse av sin viktigste kilder, blant annet C. J. Pontoppidans misvisende opplysninger om fogderikartene. Han skriver nemlig: «Fra Aaret 1704 findes Fogderikarter over Fogderierne i Romsdals Amt og de 2 trondhjemske Amter tegnede i Maalestokken 1 : 400 000.» Dette er riktig nok, men fortsettelsen er feilaktig. Den lyder: «Lignende Karter have existeret over

samtligte Fogderier og anvendtes af Artillerikaptein Wangenstein ved Konstruktionen af det af ham i 1761 udgivne Kart over Norge. Formentlig ere de tegnede af vedkommende Fogder efter Ordre og ere saaledes antagelig de første Vidnesbyrd om Trang til Kart over Norge i administrativt Øiemed. Omtrent fra samme Tid (1706) er ogsaa det ældste Kart, der forefindes, over Finnmarkens Amt (af *Aagaard*).»

de Seues uttalelse om, at slike fogderikarter har foreligget for samtlige fogderier (i Norge) og at de antakelig er tegnet av vedkommende fogder etter ordre, er helt uten hjemmel. Likeledes at de er de første vitnesbyrd om trang til kart over Norge i administrativt øyemed. At de Seue ikke kjente biskop Foss' kart over Vestlandet er jo selvfølgelig. Det fantes dengang som nå i Wien og var ennå ikke oppdaget. Og Scavenius-kartene over det gamle Stavanger stift fantes neppe N. G. O.'s norske landkartsamling på de Seues tid.

Men når de Seue til slutt sier, at det eldste eksisterende kart over Finnmarkens amt er Aagaards, så viser dette at han ikke har fått tolket den lange titelteksten på U. F. Aagaards kart over Finnmarken, datert 1706. Der sier jo Aagaard helt klart at dette kartet er kopiert etter et kart av avdøde Melchior Ramus «med forbedringer af amtmand Lorch». Dette overmåte verdifulle kopiarbeidet skal jeg få komme tilbake til nedenfor.

Ikke mange år etter at de Seues karthistoriske verk var utkommet, får vi Ulric Frideric Aagaards navn nevnt noen ganger i *A. Tarangers* lille skrift: «*De norske Perlefiskerier i ældre Tid, Kra. 1889* (s. 32, 35, 36, 40 og 41). Men noe kart finnes ikke i denne lille boken. Og da det er mitt spesielle formål å gjøre rede for Aagaards virksomhet som kartograf og kartkopist, vil min omtale av Aagaards interesse for og befatning med perlefiskeriene måtte innskrenkes til vesentlig å gjelde hans kart over Jæren med perleelvene der.

I den trykte «*Katalog over Norges geografiske Opmålings Norske Landkartsamling*» utgitt i Kr.a. 1904 av Opmålingen, hvis sjef dengang var den kjente kartograf og kartredaktør oberst, senere generalmajor Per Nissen, er bare ett kart blitt angitt å være utarbeidet av Aagaard. Det gjelder kart nr. 4 under XXI. Finnmarkens Amt: «*Geographisk Declination [!] ofwer Øst- og Vest-Finmarken. Ca. 1 : 400 000. U. F. Aagaard.*»

Den pussige språkfeil «Declination» istedetfor som det helt riktig står på selve kartet «Delineation», altså «avtegnning» eller kartbilde, hadde sjefen neppe noe ansvar for. Det er en språklig lapsus, som er gått igjen fra eldre kataloger.

Dette kartet er altså det samme Finnmarkskart av Aagaard som de Seue nevner.

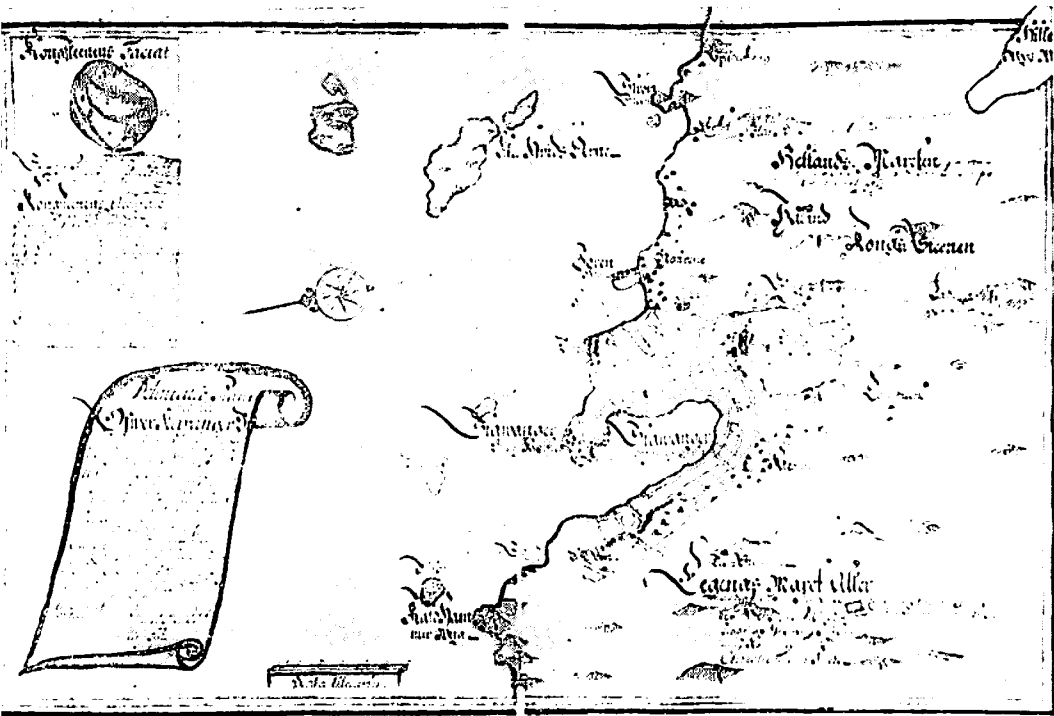

Fig. 1. Stavanger 1726.

De ni fogderikartene over Møre og Trøndelagen er også kommet med i katalogen, men uten noen tilføyelse av Aagaards navn enten helt ut eller med forkortelsen U. F. Aa. Under avdeling XVI *Romsdals Amt* heter det således (s. 102):

1. *Nordmores Fougderi udi Trundhiembs Stift*, C. 1 : 400 000 Hdt. 1704.
2. *Romsdals Fougderi*, c. 1 : Hdt. 1704, og s. 105 helt tilsvarende for fogderiene i Søndre Trondhjems Amt, nemlig 5. *Strindens Fougderi*, 6. *Guldals Fougderie*, 7. *Orkedals Fougderi* og 8. *Fosens Lehn eller Fougderie* samt s. 110 under XVIII, Nordre Trondhjems Amt:

1. *Nummedahls* [o: Namdalens] *Fougderie*.
2. *Inderøens Fougderie* og 3. *Stordahls Fougderie*.

Ved utgivelsen av N. G. O.s kartkatalog i 1904 forelå der ikke noen nærmere opplysning om hvem karttegneren U. F. Aagaard, U. F. Aa. eller «Ufta» var.

Taranger hadde ganske visst omtalt ham som byskriver i Stavanger, men uten å sette ham i forbindelse med noe kartarbeid.

Men et par år etter at N. G. O.s kartkatalog var utkommet, ble dog en del eksakte opplysninger om Aagaard offentliggjort i *Samlinger til Stavangers historie, II*, Stavanger 1906, av den fremrakende historiker, rektor ved Kongsgaard skole, A. E. Erichsen. Side 169 (under skattelikningen for 1699): «finner vi under 4de Classe: «Bye- og raadstueschrifveren Ulrich Friderich Aagaard 5 rdr. 2 m. 16 β.»

Side 174 (sammesteds): «Imidlertid medens taxationen og ligningen scheede, war tilstæde kongl. mayts bye- og raadstueschrifer *Ulrich Frideric Aagaard*.

Side 490 (av retsprotokollene): «1694 d. 21 decbr., St. Thomæ dag, nærv. oberraadmand og samtlig borgerskab — — Dernæst læstes *Ulrik Fredrik Aagaards* bestalling paa bye- og raadstueskrivers bestilling, dat. 11. septbr.»

Side 514 (likeså): «1702 d. 30 janr. Nærv. de i oberraadmands sted anordnede, byfogden og lagr.

Raadstuskriver Ulrik Fredrik Aagaard havde ladet opkalde sin broder *Anthoni Günther Aagaard* og begjærede, at han paa hans eget forsvar maatte admitteres til eds paa opvartningen ad interim af hans bestilling som by- og raadstuskriver, er beordret til andre partikulære hs. Maj. s forretninger, saa han en tid maa reise herfra byen. Anthoni Aagaard aflagde derpaa ed som midlertidig raadstuskriver.»

Side 523 (likeså note 2): «Byskriver Ulrik Fredrik *Aagaard* var i andet ekte-skab gift med Malene Sibylla *Koler*.»

Side 552 (likeså): «1707 d. 9 apr. Fremkom mr. Jørgen Jørgensen Wallendal, som begjærede at vinde sit borgerskab for at nedersætte sig her i Stavanger som en kjøbmand. — Saa vedstod og ellers gedachte sr. Jørgen Jørgensen, at velb. hr. amtmand har konstitueret ham, nemlig ermeldte Jørgen Jørgensen i by- og raadstueskriver *Ulrik Fredrik Aagaards* fravær til at forestaa by- og raadstuskriver-embedet.»

I sin varmt anerkjennende artikkel om rektor Erichsen i Norsk biografisk leksikon (III, s. 543–47) uttaler Francis Bull bl. a., at «som rektor i Stavanger koncentrerte E. sine studier om de emner, som hørte nærmest sammen med hans embede, og resultaterne viste sig i hans værdifulle «*Samlinger til Stavanger bys historie*» I–II (1903–06), og i de paalidelige, indholdsrike og grundlæggende bøker om Bergens og Trondhjems katedralskolers historie (1906 og 1911).»

Som et apropos til denne uttalelsen vil jeg gjerne få tilføye, at det er gjennom sin Trondhjems katedralskoles historie, at rektor Erichsen har gitt meg nøkkelen, kan jeg gjerne si, til oppdagelsen av alle lektor Melchior Ramus' anonyme og

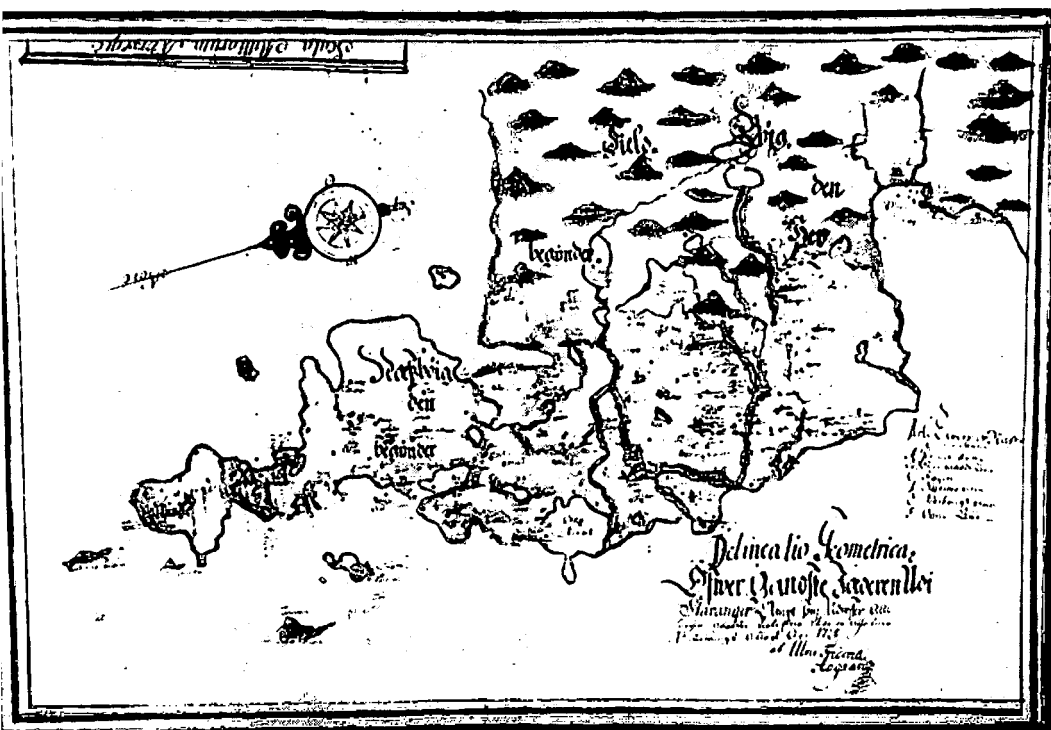

Fig. 2. Jæren 1728.

udaterte karter over Norge fra årene 1689–93. Jeg har funnet dem i norske og danske biblioteker og arkiver. Jeg kan henvise bl. a. til min egen artikkel om Melchior Ramus «Norsk Biografisk leks. XI, s. 295–301.

De neste litterære bidrag til U. F. Aagaards livshistorie skyldes A. W. Brøgger, som 1909–13 var konservator ved Stavanger Museum.

1912 offentliggjorde han i Stavanger Aftenblad for 15/6, 18/6 og 26/6 (nr. 138, 140 og 147) en svær artikkel om «Et Stavangerkart fra 1726. Et bidrag til Stavanger bys historie.»

Artikkelen åpnes med en gjengivelse av kartet etter et fotografi levert ham fra Det kgl. Bibliotek i København, hvor det finnes, ikke i «Fredrik 4des Atlas», som Brøgger ved en nærliggende misforståelse uttrykker det, men i «Frederik d. 5tes atlas». Og der ligger det den dag i dag. Det vil bli nærmere omtalt i avsnittet om

Aagaards originale kartarbeider. Det samme gjelder Aagaards kart over Jæren, som *Brøgger* offentliggjorde i Tidsskrift for Rogalands Historielag, I, Stavanger 1914, under titelen «Et Jæderkart fra 1728». Også dette er ledsaget av en ganske god gjengivelse av kartet etter et fotografi fra Det kgl. Bibliotek i København.

Både håndskriften og tegnemaneren, spesielt av fjellformasjonene, er så typisk for Aagaard, at dette kartet i høy grad har medvirket til identifikasjon av et ganske stort antall karter av Aagaard fra hans senere år.

Men jeg vil allerede nå sitere hva *Brøgger*, s. 13–14, meddeler om Aagaard:

«Om forfatteren av de to karter, byskriver Ulrich Friedrich Aagaard, er i virkeligheten ikke ret meget at fortælle. Han kom fra Danmark til Stavanger med bestalling som «kongelige mayestæts bye- og raadstueskriver», d. v. s. en noget underordnet kommunal stilling nær op til en byfogds funktioner, og St. Thomæ dag samme aar blev hans bestalling læst i Stavanger. I skatteregistret av 1699 er han, betegnende nok for den kummerlige levevei det dengang var at være underordnet embedsmand, opført blandt «4de classe» hvorudi findes beregnet de øvrige geistlige og kongl. betjente samt borgere, som aldeles ikke har de midler og dend negotie som næst foregaaende.

Hans stilling har saaledes neppe git ham nogen fremtrædende social position i datidens Stavanger. I aaret 1702 blev U. F. Aagaard av vicesatholderen beordret til «andre partikulære hs. maj.s forretninger» og fik derfor permission til at reise fra byen, hvorfor hans bror blev ansat som hans stedfortræder indtil videre. Hvilke disse kongens partikulære forretninger har været angis ikke, men med Aagaards senere arbeide i erindringen kan det vel tænkes, at det har været perleelvene som skulde ordnes med for kongen. Midlertidigheten synes at ha varet en stund, og meget trolig har Aagaard mere og mere arbeidet med denne kongens særlige interesse som perlefiskeriet efterhaanden blev. I 1707 blev det endogsaa av amtmanden i Stavanger konstituert ny raadstueskriver i Aagaards fravær. Hvorledes hans liv forøvrig formet sig, kræver ikke her nogen særlig utredning. Hans Stavangerkart blev færdig i 1726 dedicert Fredrik 4. Ogsaa her kunde det være grunder for kongen til at faa et kart, idet det i hans tid blev eksperimentert med det Salpeterverk ved St. Hans kilden i Stavanger, som har efterlatt sig et svakt og fjernt minde i det nuværende *Verket* og Verksgaten i Stavanger. Men Aagaards hovedoppgave har nok været det kart som han i 1728 underdanigst avga til kongen over Jæderen.»

I tidsskriftet «Naturen», 1916 offentliggjorde kjemiker og genealog P. R. Sollied et foredrag om «Salpeterspørsmålet i Norge i gamle dage». Her omtales

s. 363 det forslag som Aagaard under opphold i København i 1704 innga til kongen om opprettelse av et salpeterverk i Norge og gjøres rede for hans befatning med dette helt til verket ble nedlagt i 1721. Herunder får vi også høre, at da hans skriftlige ansøknings til autoritetene i København om støtte til arbeidet ikke førte til noe, besluttet han høsten 1718 å reise dit ned «for personlig at tale sin sak, men paa reisen til Göteborg blev han opbragt av svenskerne og holdt i fangenskap til den følgende sommer, da han omsider ankom til Kjøbenhavn angrepen av en «ersskreckelig fleckfeber — meget svag, nøken, utarmet og elendig».

I 1923 møter vi så Aagaards navn på ny, men nå i en helt annen forbindelse. Det er i professor *Oscar Albert Johnsen*s store bok: «Finnmarkens politiske historie aktmessig fremstillet,» utgitt av Videnskapsselskapet i Kristiania som nr. 3 i den Hist.-filos. klasses skrifter for 1922. Her heter det om de såkalte Kongestøttene på Henøerne vest for Fiskerhalvøya, at de «omtales av amtmand Lorch 1704 [skal være 1706] som «uhrgamle af steen opprettede teign eller statuer» og «Ifølge et gammelt kart i N. G. O., Finnmarkens amt 4 («Geographisk Delineation ofwer Øst- og West-Findmarch etc.» tegnet av U. Fr. Aagaard 1706 efter et kart av Melchior Ramus med korrekturer av amtmand Erich Lorch) var støttene forsynet med alle tre herskeres portrætter; Fredrik 4's effigies av tin, indstøpt i træ, var sat der av amtmand Lorch 1703.»

Som nevnt av professor Johnsen i forordet til boken hadde reninspektør Kr. Nissen «ydte bistand ved indsamlingen og den sammenlignende gjennomgaaelse av en del av det benyttede materiale.»

I bind VIII fra 1938 av Norsk biografisk leksikon finnes min artikkel om amtmann Erich Lorch. Her omtalte jeg (s. 447) den relasjon om Finnmarkens tilstand, som Lorch måtte avgi til Frederik IV, da han i 1703 var nedkalt til København for å gjøre rede for visse forhold i Finnmarken. Og jeg uttalte videre:

«Som et eftersendt kartbilag til denne relasjon kan det kart betraktes som er nevnt av O. A. Johnsen i anførte bok s. 198, note 14, og hvis titel er sålydende: «Geographisk Delineation ofwer Ost og Westfinmarken — — — ved fordum Lector i Trundhiem, nu Sal. hos Gud M. Melchior Ramus i ett lidet Bestich forfattet og nu med Velb.r Hr. Amtmand Erich Lorchs correcturer ofwer de fornemste fauter i bem.te Sal. Mands Verch i denne Form. transporterit af U. Frideric Aagaard mppria. Hafn. 5 April 1706.»

Kartgrunnlaget skyldes som anført Melchior Ramus, som i 1689 kartla (krokte) alle Nordnorges kyststrakter og i 1692 avleverte sine karter over hele Norge til kongen. Men karttegneren er den bekjente byskriver i Stavanger, senere soren-

skriver i Jæren Ulric Frideric Aagaard, fra hvis haand man har enkelte originale kartarbeider (f. eks. over Jæren, se A. W. Brøgger: Et Jæderkart fra 1728, i Tidskr. utgitt av Rogalands sogelag nr. 1, 1914) og særlig en rekke nitide kopier av andres kartarbeider. De rettelser L. kunne gjøre i Ramus' kart var ikke mange. Men særlig interessant er dette kart i denne forbindelse ved følgende notat i havet utenfor Peisen: «Henoerne Huor alle 3de Potentaters effigies staar udhugne og vor Allernaadigste Arve-Konges Frederici effigies ved Hr. Amptmand Lorch af tind indstøbt i træ Anno 1703.» Dette vakkert tegnede og også i andre henseender interessante kart finnes i Norges geografiske Opmålings norske landkartsamling (som Finnmarkens amt nr. 4).

Litt senere sier jeg: «Av forsvarsskriftet fremgår også at kongen hadde forlangt at redegjørelsen skulde ledsages av et kart. Herom sier L. at det er umuligt at forskafe den allernaadigst forlangende Afritznung uden det Mappa, som Jeg af Mag. Rami større Carta hawer ladet extrahere, med der til anførte dend store Field-Rygs-Løb op i Landet imellem Norge og Swerig, hvilket Eders Kongl. Majt allerunderdanigst er overleverit.» Dette kan ikke gjelde noe annet kart enn ovennevnte, som den nitide kartkopist U. F. Aagaard, der nettopp dengang var i København, hadde tegnet for ham.

I min artikkel om Melchior Ramus i Norsk biogr. leks. XI, 1952, har jeg også ganske kort (s. 229) nevnt Aagaards ovennevnte kopi av Melchior Ramus' Finnmarkskart. Men ellers er U. F. Aagaard såvidt jeg vet ikke nevnt i noen annen artikkel i dette store leksikon. Men når tiden dertil er inne, bør en egen artikkel om han komme med i et supplementsbind.

To år etter at jeg hadde omtalt U. F. Aa.s Finnmarkskart av 1706 i min artikkel om Erich Lorch, finner vi Aagaard, såvidt jeg vet for første gang, omtalt i et personalhistorisk verk, nemlig Arnet Olafsen: «Våre sorenskrivere. Sorenskriverinstitusjonen og sorenskrivere i Norge, I 1591–1814. Oslo 1940.»

Side 144 finnes under «Jæderen og Dalerne» som nr. 9 i rekkefølgen «*Ulrik Frederik Aagaard*, utnevnt 25 august 1727, tidligere by- og rådstuskriver i Stavanger. Tillike inspektør over perleelvene i Jæderen og Dalernes fogderi uten bekostning for dronningen m. v. Anklaget for hård og ulovlig medfart mot almuen (missive 10. august 1731.)»

Dette er det hele! Det er ikke engang nevnt at anklagen resulterte i at han ble avsatt. Om ettermannen, Niels Paulssen, sies det at han ble utnevnt 13. juni 1732, så innen den dato må avsettelsen ha skjedd.

Et par av de tidligere sorenskrivere i Jæren og Dalerne hadde lidd samme

skjebne. Om nr. 5 i rekken, Rasmus Svendsen, som 3/4 1652 var blitt ansatt av lensherren som sorenskriver over Jæren og Dalene på livstid, med ansettelsen stadfestet 29/3 1662, får vi kort og godt høre, at han ble fradømt embedet. Og da hans ettermann, Michel Gundersen, ble utnevnt 30/9 1665, må avsettelsen av Rasmus Svendsen være blitt satt i verk innen den dato. Men om Gundersen sier Olafsen *både* at han «blev stadfestet i embedet 26 juli og 12 september 1670 og avstod 77 år gammel embedet med kongens samtykke til sin svigersønn, Bendix Bendixen Djurhuus, som blev utnevnt 9/7 1704, *samt* — i en note at han — altså Gundersen — var «Satt under tiltale for «udi adskillige maader» å ha forurettet bondene i Jæren og Dalene (missive 3. november 1680).»

Det rimer ikke. Her må foreligge feil i fremstillingen. Men det hele viser at det ikke var noe enestående, at U. F. Aagaard ble «anklaget for hård og ulovlig medfart mot almuen og fradømt embedet.»

Om jeg bortser fra at jeg som nevnt i min artikkel om Melchior Ramus i Norsk biografisk leksikon helt en passant har nevnt U. F. Aagaards navn (s. 299), er det i den spesielle Stavanger-litteratur vi i 1950-årene finner ham omtalt og det i ganske stor utstrekning.

Vi har da for det første *Johannes Elgvins* artikkel i Stavanger Museums Årbok 1951, s. 113–28, om «*Norges eldste bymantall*», dvs. bymantallet av 1701: «Mandtall ofuer Stafwanger Byes Indbyggere.»

Side 124 finner vi under «9de Roede» bl. a. «Anthonius Aagaard, Münster-skriver ved Marinererne er hand hands quinde og pige. —

Bye og Raadstueskriver Ulrich Friderich Aagaard, Hans famielie er hand hans Hustrue og 3de Born med Hans Hustrue Søester og en tienniste Pige.» –

Side 128: «Saaledis Rigtig Testerer ieg, som samme har forfattet U. F. Aagaard mppia.» (Sigill).

Ingen flere av Aagaard-navnet er nevnt. Men det som i denne artikkelen er av særlig interesse er Elgvins innledning, hvorav hitsettes følgende:

«Det er ingen grunn til å tvile på at bymantallet fra 1701 virkelig er fullstendig. Det er opptatt på initiativ av den foretakslystne by- og rådstueskriver Ulrich Frederich Aagaard, han har selv satt sitt segl under. Han har også selv føyd til en person som hans skriver ikke hadde tatt med, det var byens sogneprest. Aagaard har også egenhendig føyd til merknader på enkelte betjenter, han har også utfylt husstandsoppgavene til byens kapellan og den dominerende overrådmand, Cort Høyer. Mantallet presiserer tydelig, at denne er borger, hin ikke borger, at en tredje hverken er borger eller innbygger. Det tar også med presteenke og prokura-

tor, stiftsskriver og amtsfogd — personer som fra en side sett sto i et fjernere forhold til byen enn handlere og håndverkere. Her gjelder heller ikke persons byrd eller anseelse — om én mann kunne ikke sies annet enn at han var en fattig stakkar, også hans navn ble tatt med. Avgjørende for Aagaard har vært at alle som virkelig bodde i byen, skulle tas med. Menn som eide hus i byen, men bodde i distriktet er således ikke med. Det er tilfelle med en mann som Tormod Torfeus. —

Manntallet gir oss et nytt bevis på Aagaards ordnende og kulturelle sans. Fra tidligere kjenner vi hans kart over by og omland, hans interesse for å få reist industriforetak vil vi senere stifte bekjentskap med.»

Var det som nevnt intet å finne om U. F. Aagaard i de Fines «Stavanger Amp-tes udførlige Beskrivelse», som utkom i 1952, så bød det i 1953 utgitte tredje bind av «*Samlinger til Stavanger historie*» på desto mer. Dets spesieltittel er «Stavanger rettsprotokoller 1617–1722 i utdrag etter A. E. Erichsens og Axel Kiellands manuskripter ved Erik S. Gundersen». Det er helt og holdent en dokument-samling. De første 130 sidene gir sitater og referater fra Rådstuerettens protokoller 1617–1711 og sidene 131–447 fra Bytinget 1664–1722. I begge avdelinger tilsammen finnes U. F. Aagaard og noen andre med Aagaard-navnet nevnt en mengde ganger. Da det i mange tilfelle bare gjelder at U. F. Aagaard f. eks. var til stede i retten uten at noe mer sies, har jeg sprunget over slike intetsigende sitater. Det blir mange nok allikevel.

Vi begynner da med følgende fra *Rådstuerettens protokoller*.

Side 115, 17. desbr. 1704: Anthoni Günther Aagaard motte i retten på vegne av en saksøker.

Side 122, 29/4 1706: Auksjonsdirektør Henrik Thaulows fullmakt til konst. by- og rådstueskriver Aagaard å forrette i Stavanger by og amt istedenfor den tidligere beskikkede Cort Høyer.

By t i n g e t .

Side 214, 11. jan. 1697: Knud Knudsen Eeg stevnet Fredrik Pedersen for 2 slemme hull-sår.

Kaptein Jonas Aagaards vitnesbyrd blev lagt fram av sønnen mønsterskriver Anton Aagaard.

Side 215, 22. febr. 1697. Friderich Saxe ble dømt til å betale Knud Eeg i badskjerlønn 6 rd. Kaptein Aagaards sønn Michel motte. Kapteinens avdøde kjæreste Anna hadde bodd i Kjøbenhavn.

Side 216, 31. mai 1697. Kapt. Aagaard nylig død.

Side 220, 2. mai 1698. Kjøpebrev fra Peder Gundersen til Ulrik Fr. Aagaard

på sl. Torgier smeds huser og grunn under Kleven, dat. 30. apr. Aagaards obligasjon for 22 rd. udstedt samme dag.

Side 228, 8/8 1701. Anne Marie Schott avla skriftlig vitnesbyrd skrevet av Anthoni Aagaard.

Side 241, 25/5 1705. Opplest kgl. maj.s bestalling til Ulrik Fredrik Aagaard at være by- og rådstuskriver i Stvgr., dat. 16. juni 1700. (Hans opprinnelige bestalling var dat. 11. sept. 1693. Saml. II, se s. 490).

Side 245, 6/6 1707. Amtmann Hammond konstituerte 9. april Jørgen Jørgensen Wallendal i by- og rådstuskriver U. F. Aagaards lovlige fravær.

Side 249, 4/6 1708. Magdalene von Lehr (Leer) sl. Henrik Rosenkildes var først gift med tolder i Risør Didrik Kjelner. Barn i dette ekteskap: Sofie Amalie Kjelner, Fredrik Kjelner på Strømsø hederlig og vellærd mann. Malene Sibylle Kjelner gift med Ulrik Aagaard. Hun var et barn da faren døde og var siden kommen til fremmede å tjene. Dessuten Anna Maria Kjelner som også hadde vært ute å tjene. (Navnet skrives i protokollen Kiøller.)

Side 264, 27/7 1711. Mons. Antoni Aagaard hadde i 4 år fungert som by- og rådstueskriver «i hans Broders lovlige Absence». Han fikk nå i den anledning en god attest.

Side 271, 30/4 1712. Mr. Antoni Aagaard, bokholder ved det kgl. privilegerte sepesyderi i Kjøbenhavn. —

Side 285, 27/6 1712. Anlangende dend sag dend arresterede Thomas Carstensen Detlof vedkommende, saa møtte udi retten på Jan Jørgensens vegne, by og raadstueskriver Aagaard, som producerede efterfølgende documenter. — — — Byskriver Aagaard tilspurte Detlof, huor hand har gjort af det fartøi som han har kjøbt fra noord, hvortil han svarede osv. osv.

Side 291, 4/8 1712. Anlangende dend til i dag opptagne sag i mellem bye- og raadstueskriveren Uldrich Fridrich Aagaar og qvindfolcket Berte Nilsdtr. — [Denne sak også nevnt eller behandlet på møter 29. aug. 12. sept. og 14. sept.]

Side 346, 17/9 1716. Anders Sandersen hadde formådd Anton Gunter Aagaard, bokholder ved Det kgl. privilegerte sæbesyderi ved Kalleboderne i Kjøbenhavn, til å indrive arven.

Side 348, 21. desbr. St. Thomæ dag var tilstede byfogd Wallendal med by- og rådstueskriver Ulrik Fredrik Aagaard og det fornemste byens borgerskap.

Side 351, 1. febr. 1717. Truls Jensen ble av byfogden antatt til å protokollere, da byskriver Aagaard var svak og sengeliggende.

Side 358, 12. april 1717. Byskriver Aagaard hadde stevnet Mogens Arentsen for overlast 21. jan.

Side 359, 29. april 1717. I saken mellom byskriver Aagaard og Mogens Arentsen vitnet Hans Ropsche at han hadde hørt av byskriveren, at han er blefuen slagen af Maagens Arentsen ofuer nachen med en børsse paa vintter haven ude paa Holmen. —

Side 364, 16. august 1717. På auksjon efter sl. Johan Kempfer fikk byskriver Aagaard tilslaget på huser, grunn og hauge. Disse pantsatte han 20. aug. 1717 til Nicolai Berven for 102 rd.

Side 372, 1. april 1718. Byfogdens skjøte til Cathrine sl. Peder Førstes på de hus og grunner under Kleven som byskriver Aagaard forðum bebodde.

Side 374, 30. mai 1718. Krigsstyr for 1718 skulle betales med 400 rd. «Byfogden tilspurte mig (Ulrik Fredrik Aagaard) som byskriver tiligemed de tilstedeværende 8 laugrettismænd og borgerschab, om de vidste at udj det aar 1711 nogen galley og skierbaadschatt af Stavanger bye hafde været paalagt; Hvortil jeg med dem svarede — — at hverken i det aar 1711, eller nogen tid før eller siden nogen saadan skatt har været Stavanger bye paalagt, meget mindre lignet, kræfvat eller betalt.»

Side 383, 19/9 1718. Peder Hansen Kierulf ble konstituert som byskriver under Aagaards fravær i Kjøbenhavn. Byfogden tilstodde efter byskriver Aagaards begier at have hos sig concept skiftebogen for sl. Cort Høyers boe (etc. etc.) —.

Side 433, 6. mars 1722. Ifølge kgl. plakat av 9. jan. var det blitt innrettet en sunnhetskommisjon bestående av byfogden, by- og rådstuskriver Aagaard, stads-kirurgus Schreiber, Herman Hoyer, Isak Isaksen og Ole Jakobsen Smith.

Side 445, 8. oktobr. 1722. Oppehørselsmennene for krigsstyren 1721 Ole Jensen Sunde og Truls Jensen hadde latt oppkalle de kgl. betjenter efter kammerkollegiets ordre av 11. juli 1722. Såfremt de ville befries fra å delta i nevnte krigsstyr måtte de avlegge ed på at deres årlige inntekt ikke oversteg 200 rd., og at deres midler kun beløp sig til 1 000 rd. Kontrollør Peder Saxe, byskriver Aagaard og visitor Christopher Watne avla den forlangte ed. — —

U. F. Aagaards navn forekommer derimot ikke i amtmann Bendix Christian de Fines «Stavanger Amptes udførlige Beskrivelse», utgitt 1952 av Rogaland historie- og ættesogelag ved Per Thorson. Amtmann de Fine var født 1696, ble allerede i 1725 amtmann i Stavanger, et embete han innehadde til sin tidlige død, 2/6 1746. Det var altså i hans tjenestetid at U. F. Aagaard var sorenskriver over Jæren og Dalene. Når hans avsettelse ikke er omtalt og hans navn overhodet

ikke er nevnt, uaktet det etter bokens tittel skulle synes å ha vært nesten selvfølgelig, så beror det vel på at det særlig er amtets eldre historie og dets geografi som er behandlet. Og forfatteren har da — man kan gjerne si i pakt med sitt navn — ikke funnet det nødvendig å rippe opp i den triste avslutning på U. F. Aagaards virke i Stavanger, Jæren og Dalane.

Det nett tegnede kartbilaget med den morsomme billedinnramningen av tittelfeltet omkring «Accurata Tabula Præfecturæ Stavangriensis» (Noiaktigt kart over Stavanger amt) er direkte kopi etter et Scavenius-kart. Stedsnavnenes antall er en del økt og skrivemåten i flere tilfelle rettet på. Men ikke på noe punkt kan det ses at de Fine har benyttet seg av Aagaards Jæderkart eller hans Stavangerkart. De berodde jo dengang i København, så han var lovlig unnskyldt.

Så kommer vi til det nyeste arbeid om Stavangers historie, nemlig det tidligere nevnte verk fra 1956 av *Johannes Elgvin*: «En by i kamp. Stavanger bys historie 1536–1814.»

Takket være et utførlig steds-, sak-, person- og billedregister er det lett å finne frem til omtalen av U. F. Aagaard og andre med dette slektsnavnet.

Side 49 finner vi et klart reproduisert utsnitt av Aagaards kart over Stavanger 1726.

Side 210 meddeles: «I 1689 var det 2. Vesterlehnske kompani blitt opprettet. Peter Muus var kaptein. Blant andre militære var Anthonius Günther Aagaard, monstringsskriver og byskriverens bror.»

Side 216 finner vi et meget sterkt forminsket bilde av: «Kongssteinen på Berge-land – 9 × 11½ alen stor. Fra U. F. Aagaards kart 1726. Mineret vekk i 1880-årene.»

Side 217 tales om «Johan Aagaards tomter på vest- og nordsiden og mot Algaten igjen på nordsiden» og i registret er denne Johan Aagaard nevnt som løytnant, men er ellers ikke omtalt.

Side 226 får vi i kapitlet «Under krigen mot Karl 12» en lengre omtale av U. F. Aagaard, som må gjengis i sin helhet:

«Byskriveren var den danskfødte kapteinsson Ulrik Frederik Aagaard. Han hadde sittet som by- og rådstuskriver helt fra han kom fra Danmark i 1694. Av fag var han landmåler og karttegner, ingen fremtrædende akkurat, men kongen brukte ham i spesialoppdrag både i Norge (1702) og i Nord-Tyskland (1705). Aagaard var utdannet i Syd-Sverige og stilte sin innsikt her til disposisjon for kongen, men det dukket opp en mistanke om at han ville gå over til svenskene, — et sterkt ord, men fra en ond tunge, som i sitt brev til kongen valgte å være anonym.

Aagaard satt 31 år som byskriver. Han holdt ut i byen og distriktet, selv om

han allerede etter 6 år skrev at i Stavanger kunne han ikke leve, her var «en hård og streng nasjon av folk». Også i 1684 var det blitt opptatt et slikt bymanntall som ser ut til å omfatte alle indbyggere. Men bakgrunnen var her skattekrav; Aagaards tjente intet annet formål enn å gi et bilde av byens menn med så «nøyaktige» opplysninger som mulig av deres økonomiske og sosiale forhold. Aagaard begynte så å sende inn malmpøver fra Vats, han tegnet kart over Karmsundet; forgjeves søkte han å bli stiftets overlandkonduktør. Foretaksomhet, fantasirikdom og oppfinnsomhet karakteriserer ham; han støttet seg vesentlig på sin iderikdom og sin evne til å se alt i et lyseblått skjær, men selvkritikk var ikke hans sterkeste side. Det vil vi snart få se.

Byfogden og byskriveren var altså byens administratorer, men de var ikke eneraadende. I de to desennier som fulgte, arbeider nye organer sig fram. Det nye er at byen får borgerutvalg i takt med utviklingen i de øvrige byer, men også med spesifikt lokale behov som bakgrunn.

Under sitt besøk i byen desember 1701 bestemte Gabel at sammen med Walendal og Aagaard skulle 4 borgere forvalte byens dokumenter. De 4 var Herman Høyer, Christen Lauritsen Hilman, Isak Isaksen Kras og Knud Knudsen Koch — altså fire av de mest fremtredende i byen. Indbyrdesstriden er tydeligvis en bakgrunn for dette utvalg. Men det forsvinner efter en tid. Når vet vi ikke.»

Videre side 229: «Langt hårdere enn forsvarsutgiftene tynget krigsskattene. — — — Parykkskatten forte selvfølgelig til at kvinner kvittet sig med sine top-per og sætter, og menn og deres unge sønner la parykkene vekk. Skoskatten var det også vanskelig å kontrollere, så lenge byen ikke hadde noe skomakerlaug. Det gamle var dødd hen, Wallendal hadde søkt å få et nytt, til så lenge ble blev Aagaard skostempler.»

Side 232 er reservert til et utsnitt fra Aagaards kart over brannstroket i Østervåg 1716 med «Forklaring Ofwer Nummerne og Grundene.» Kartet ligger i Statsarkivet i Kristiansand. Etter utførlig omtale av hans arbeid med salpeterverket, fortsetter Elgvin side 233:

«Aagaard vendte tilbake til sine kart og plansjer: en over perlens liv og fødsel skulle fortelle hvor hårdt muslingen må arbeide, når den føder sin perle. Ordene forteller ikke bare om Aagaards interesse for perlefangsten, men er snarere symbolske for hans egen kamp. I 1722 har han begynt på kart over byen, som skulle angi alle tomter og eiere. Det bykart vi har fra Aagaards hånd er datert 1726, angir kvartalene, men har intet om eiendomsforholdene. Aagaard kan jo ha tegnet 2 bykart, men mer sannsynlig er vel at ideen fra 1722 fikk en annen form 4 år

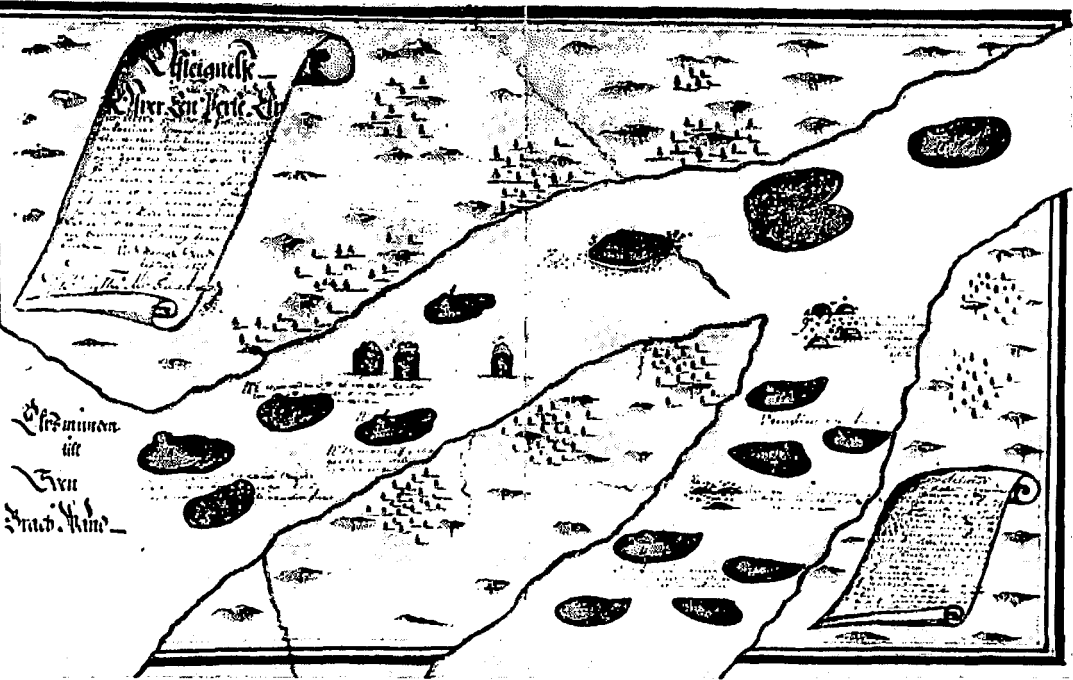

Fig. 3. En perleelv 1725.

senere. Kartet blev på en måte byskriverens avskjedshilsen til sin by, fra nå av blev han sorenskriver på Jæren — fra 1728 har vi hans Jær-kart, som i likhet med bykartet ikke har kartografisk, men kulturhistorisk verdi.»

Sist er Aagaards navn nevnt side 255 i kapitlet med den morsomme overskriften «Hummer er en fisk»: «Sorenskriver Leth i Karmsund avsa i 1725 dom for at holme-ciere hadde enerett på hummerfisket på sine holmer. Men sorenskriver Ulrik Frederik Aagaard på Jæren slo et slag for fiskets frihet, og litt senere (1728) opphevet Wibe dommen.»

II.

U. F. Aagaards kartarbeider.

Etter å ha referert så vidt utførlig hva jeg har funnet i trykt litteratur om Aagaard, vil jeg gå over til å gjøre rede for det jeg gjerne kan kalle hans selv-
vitnesbyrd som kartograf, nemlig hans egne kartarbeider. Vi begynner med:

1. *Et kartarbeid fra læretiden i Skåne.*

Som nevnt har Aagaard i et brev av 23/12 1702 meddelt visestattholder Gabel, at han i sin tid — nærmere når er ikke angitt — hadde lært landmåling i Sverige. Hvem han hadde lært dette av er heller ikke opplyst. Han kaller ham bare «min læremester». Og nå ønsker han å få i oppdrag å reise dit over igjen for at «forschaffe et real stort Cart ofuer alle de Landeveier nu og gamle som i gaandcshe Skaane er afstuchne, huilchet Jeg ofte da jeg var der hos min læremester, har renoveret som derhos er saa complet, at det udviser alle landsbyer og hvor mange gaarder der er i huer, item alle Aær, Strømmer, Moratser og andet sligt Notabelt. Dernest accurate bestich af hafnerne ved Søesiden samt Malmøes ny fortification; Dette alt er lett for mig at komme til, først mistroer mig iche mine læremestre, dernest boer og er mine Camerader der i Vircheligh Tieniste, som har lært med mig tillige med mange Venner der, saa jeg i alt noch seer udvey at fuldbringe mit allerunderdanigste løffte som scheer allene derfor, att jeg til min Kongis og Herre fædrelands Tilmiste, maatte giøre mig dygtig, Her kand ieg u-muelig Subsistere, uden yderste Armod».

Dette ydmyge andragende gjennom stattholder Gabel til kongen ble heldigvis for Aagaard ikke imøtekommet. Om det ikke nettopp var krig mellom Danmark-Norge og Sverige i 1702, så var jo forholdet så spent, at det utvilsomt ikke ville bli tålt, at en dansk mann drev landmålingsarbeider i Skåne. Aagaards prektige Skåne-kart blev bare en drøm.

Fra hans læretid i Skåne kjennes dog et anonymt og udatert kart, som etter håndskriften og tegnemaneren å dømme synes å måtte skrive seg fra Aagaards hånd.

I den fremrakende svenske karthistoriker, førstebibliotekar Dr. Herman Richters bok om «Skånes karta från mitten av 1500-talet till omkring 1700» (Lund 1929) er som plansje 12 gjengitt i meget sterkt forminsket skala et utsnitt av et kart som i plansjefortegnelsen omtales således: «Anonym 1600-tals karta över södra och mellersta Sverige. Det Kgl. Bibliotek, Köpenhamn. Uppgjord tidigast 1666. (Karlshamn, som erhöill sitt namn ovannämnda år utsatt). Ei förut tryckt.»

Så vidt jeg har kunnet konstatere ved å granske dette kartutsnittet med lupe, er det Aagaards hånd vi har for oss, velkjent som den er fra hans karter og kartkopier fra Stavanger og Jæren og Norge for øvrig. Men noe originalkart er det ikke, iallfall ikke i hovedsaken. Det synes meg å kunne være bygget på Gripenbergs store kart over det daværende svenske rike, altså Sverige med Finnland, Ingermanland, Estland og Lifland. Det forelå ferdig 1688, men ble ikke

utgitt i trykken den gang, bare gjenstand for kopiering. Og en slik partiell kopi, supplert med atskillige detaljer, vesentlig m. h. t. bosteder og annen bebyggelse, kan det da være vi har for oss i dette kartet, som må skrive seg fra ca. 1690, iallfall fra tiden før Aagaard kom til Stavanger.

2. *De av Aagaard i 1702 for visestattholder Gabel utarbeidede kart.*

I sitt ovenfor siterte brev til Kongen av 13/1 1725 uttalte Aagaard bl. a. at han 1702 hadde forferdiget «adskillige Mapper» for visestattholder Gabel her i Norge. Hva slags karter dette var vites ikke, dog med en unntakelse. Og det er «det i naade begjerte kort ofuer Carmesund indtil Skudenæshafnen inclusive», som han «underdanigst» sendte til Gabel. Men heller ikke dette er funnet. Og man kan spørre hva formålet med det har vært. Det mest sannsynlige tør vel være, at det har noe med den forestående kongereise å gjøre, den som dog ikke fant sted før 1704. Og kan hende at også de øvrige «Mapper» han leverte Gabel i 1702 har gjeldt det samme og da nærmest vært kopier av karter over Sørlands-kysten med særlig sikte på hvor seilasen kunne foregå innenskjærs og hvor man måtte reise utenskjærs, hvis man ikke hadde landevei så reisen kunne foregå til lands.

3. *Aagaards kopier av norske kart 1704–1706.*

Som ovenfor nevnt har det siden Jessen-Schardebøll i 1763 — altså for 200 år siden — utga sin store bok om «Det Kongerige Norge», vært kjent at U. F. Aagaard hadde tegnet karter over hvert enkelt av de daværende 9 fogderier i det gamle Trondhjems amt. De tilhørte dengang Geheimearkivet i København, men kom senere til Norge. Her er de å finne i Norges geografiske oppmåling, katalogisert under Romsdals amt nr. 1 og 2, Søndre Trondhjems amt nr. 5, 6, 7 og 8, og Nordre Trondhjems amt nr. 1, 2 og 3.

Disse fogderikartene er ikke meget store, bare ca. 35 cm brede og ca. 77 cm høye. I tittelfeltene under «fogderiets» navn med en ganske kort redegjørelse for prestegjeldene og kirkesognene i dette finner man på de fleste tegnerens signatur og årstallet anført med meget beskjeden skrift: U. F. Aa. 1704. På noen av dem er signaturen uteglemt og på noen også årstallet. Men alle er teksten og tegnet med Aagaards hånd, som mest umiddelbart gir seg tilkjenne i fjelltegningen. Sammenhengende fjellrygger eller høydedrag finnes ikke. Men fjelltraktene mellom dalene er markert ved et større eller mindre antall enkeltstående fjell, som hver for seg nærmest likner vulkanske fjell fra fremmede land.

Såvel fjelltegnene som stedsnavnene og andre tekster er tegnet og skrevet med

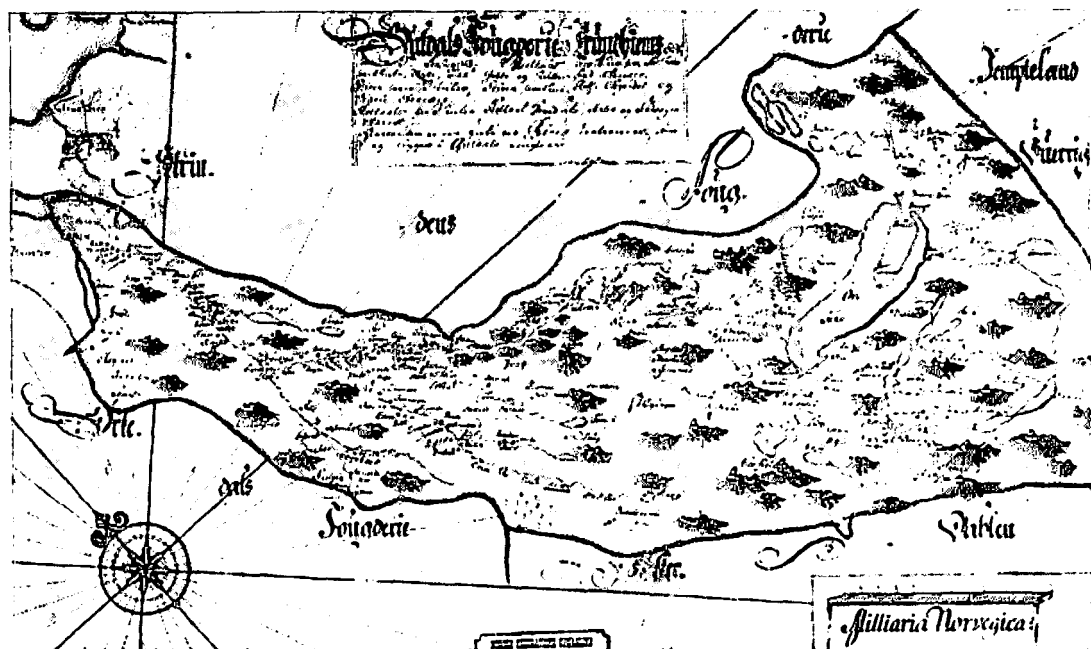

Fig. 4. Guldals fogderi (etter Melchior Ramus).

brun farge. Elvene, innsjøene, fjord- og øystrandene, men ikke havflaten ellers, er i blått. Gult finnes i en del grenselinjer og grønt i andre og dessuten — selvfølgelig — i skogtegnene, pene små juletrær på rake stammer på spredte, i virkeligheten altfor få steder i det skogrike Trøndelagen. Og til slutt rødt til noen grenselinjer, til gårds- og kirketegn, til målestavene for «*Milliaria Norvegica*» (norske mil) og på de flott tegnede kompassrosene, som finnes ute på havet, på fjordene eller også på land, isåfall utenfor vedkommende fogderis grenser. Disse kompassrosene har de tradisjonelle 32 retningslinjer trukket, dog bare til nærmeste fastland eller større øy.

Ved kompassrosene med sine retningslinjer får disse fogderikartene preg av å være kombinerte sjø- og landkart. Men det gjelder dog ikke det store anonyme og udaterte kartet, som de tilsammenlagt utgjør en kopi av. Også dette finnes i Norges geografiske oppmåling, katalogisert under det på kartet anførte navn «*Præfectura Nidrosiensis vulgo Trundhiems Ampt*» under avd. I «Hele landet eller større dele deraf» som nr. 30.

Om dette kartet, som på Aagaards tid befant seg i København, har jeg forlengst kunnet påvise, at det er utarbeidet av den lærde lektor Melchior Ramus i Trondheim, som i årene 1689–92 greidde personlig å kartlegge eller, la oss si, krokere hele Norge, og som i 1692 overleverte både sitt kart over hele vårt land og over de enkelte stifter til kongen i København. Hans håndskrift er like klar og lettlest som Aagaards. Jeg kjenner den både fra de bevarte karter fra hans hånd og fra domkapitlets protokoller i Trondheim, som i en rekke år ble ført av Melchior Ramus. Hans kart over Trøndelagen medtar også den aller sørligste del av Nordland og har dessuten nordenfor denne en beskrivelse over kartområdet. Denne beskrivelsen går også, man kan nesten si helt og holdent, igjen på Aagaards fogderikarter, delt opp med et avsnitt på hvert og ett av dem.

Istedetfor kompassrosene med retningslinjene finner vi hos Ramus bare en enkelt rose uten retningslinjer ute i havet. Men så har Ramus både lengde- og breddegradsbestemmelser helt gjennomført på alle kartets sider. Da bare en del av fogderikartene er orientert rettvise nord-sør, ville bredde- og lengdegradsbestemmelser på de øvrige lett kunne misforstås, medmindre kartbildet ble gjennomkrysset av gradlinjer både i nord-sørlig og øst-vestlig retning, noe som ville ha skjemt ut det vakre kartbildet.

Bare i en og det i kartografisk helt uvesentlig henseende er Aagaards partielle fogderikarter fattigere enn Melchior Ramus' original, nemlig når det gjelder kunstnerisk billedutstyr. Medmindre man for Aagaards vedkommende vil regne kompassrosenes formning og den måten hvorpå fogderienes, Nordsjøens og enkelte andre stedsnavn er skrevet med store bokstaver og mange kruseduller for kunstnerisk utstyr, så er disse kartene blottet for slikt. På Melchior Ramus' original finnes derimot tegnet både en liten båt med to mann ved årene og et tremastet seilskip ute i Nordsjøen eller «Oceanus septentrionalis» som han kaller havet utenfor Trøndelagen. Begge fartøyene er dog tegnet så små, at de er lite iøynefallende. Men desto mer iøynefallende er det store bildet som innrammer kartets tittel: «Præfectura Nidrosiensis vulgo Trundhiems Ampt.» Selve den barokke, delvis forgylte rammen omkring tittelen står mellom en gruppe fiskere og handelsmenn ved siden av et enetasjes trehus. Døren til dette står åpen, og i rommet innenfor ser vi en lystig ild på peisen.

Om Melchior Ramus selv har tegnet og fargelagt dette bildet kan vel være tvilsomt. Men hvor omfattende mitt kjennskap til hans kartografiske arbeider enn er, savner jeg dog kjennskap til noe autentisk billedutstyr fra hans hånd. Dessverre er dette store kartet — det er 93 cm bredt øst-vest og henimot 160 cm

langt nord-sør — i tidens løp blitt sterkt slitt, noe som ikke minst har gått ut over tittelbildet. Men en av dem som har vært med å slite på det er da vår Ulric Frideric Aagaard, som ble betrodd å kopiere det allerede for henimot 260 år siden. Godt er det da, at han har levert så gode, vakre og hendige kopier av det som tilfelle er i hans fogderikarter.

Hva har så formålet vært med dette store og krevende kopiarbeide?

Allerede Jessen-Schardebøll antydte jo at da de er datert 1704, er de «vel i Anledning af Kong Friderich IV. Reise igjennem Norge da forfattede og overleverede». Denne oppfatning er meget nærliggende og kanskje — eller skal vi si sannsynligvis — riktig. Ved å stykke datidens utvilsomt aller beste kart over Trondelagen på denne måten oppnådde man jo at disse kartene eller de det kunne være bruk for, kunne bli tatt med på reisen som reisekart. Isåfall ville de dog utvilsomt ha båret sterke spor etter en slik anvendelse, men det har ingen av dem.

Fra året 1705 kjennes ikke noe nytt kartarbeid fra Aagaards hånd, verken original eller kopi. Når han i sitt ovenfor siterte brev av 13/1 1725 til Kongen meddeler, at han 1705 etter «Kongl. May.ts allernaadigste befalling renoverede et Chart over districtet fra Nienstedt till dend Luneburgiske Grentze», behøver det ikke å bety mer enn at han i det året reparerte og pyntet på et allerede eksisterende kart. Hvilket dette har vært, kan ikke sies med bestemthet. Men meget taler for at det var et av den store danske kartograf Johannes Mejers kart over Slesvig-Holsten, som dengang hørte til Danmark. Danske karthistorikere har på forespørsel også uttalt seg for denne oppfatning. Noen reise har Aagaard neppe behovd å foreta i anledning av dette renoveringsarbeid. At det ble betrodd ham, er uttrykk for at Aagaard var ansett for en kyndig mann i det hele tatt når det gjaldt å stelle med karter.

Det følgende år ble et ennå sterkere uttrykk gitt for Aagaards anseelse som kartograf i det oppdrag som resulterte i det store kartet med følgende meget opplysende tittel i det nordøstre hjørne: *Geographisk Delineation Ofwer Øst og West Findmarchen* beliggende fra Nordland af 69. till 70. grader och 50 minutter Latitud: och fra 34 till 43 grader longitud: ved forðum Lector i Trundhiem, nu Sal. hos Gud M. Melchior Ramus i ett lidet Bestich forfattet og nu med Velb: Hr. Amptmand Erich Lorchs correcturer ofwer de fornemste fauter i ben. Sal. Mands Verch i denne form transporterit af U:Frideric Aagaard mp.ria Hafn: 5: April Anno 1706.» Denne lange tittelen har jeg tidligere sitert flere ganger i mine artikler i Norsk biogr. leks. om amtmann Lorch og Melchior Ramus og i min

artikkel i Norsk Geogr. Tidsskr. 1943 om «Melchior Ramus, en av den nasjonale norske kartografis grunnleggere». Og den vil bli sitert på ny i en ny artikkel om Melchior Ramus, som er under utarbeidelse. Får vi en artikkel om U. F. Aagaard i et supplementsbind til Norsk biogr. leksikon, bør denne karttittelen siteres også der. For dette statelige kartet, som er ca. 100 cm langt øst-vest og 75 cm bredt nord-sør, er både et vitnesbyrd om Aagaard som en dyktig kartkopist, men også det eneste autentiske vitnesbyrd vi har fra samtiden om Melchior Ramus hele Norge omfattende, men gjennomført anonyme kartografi.

Kartetets målestokk er nøyaktig den samme som vi kjenner både fra det anonyme Ramus-kartet over Trøndelagen, som Aagaard kopierte ovenomhandlede 9 fogderikarter etter og som på Ramus anonyme kart over Nordlands amt, som vi har en kopi av i Gerhard Schønings samling i Kgl. Bibliotek i København.

Det triste er bare at begge disse originalkarter fra Ramus' hånd er forsvunnet etter at de ble kopiert. Men for Finnmarkskartet er det et hell i uhellet at Aagaards kopi tross noen «forbedringer» fra amtmann Lorch, utvilsomt i alt vesentlig er en fortrinlig kopi, som Aagaard har all ære av.

4. Aagaards originale karter og tegninger 1716–1732.

Etter at Aagaard i 1706 hadde avlevert kopiarbeidet «Geographisk Delineation Ofwer Øst og West Findmarchen», som kanskje kan sies å være hans mest verdifulle kartarbeide og det både kartografisk og karthistorisk bedømt, drøyer det merkelig nok hele ti år innen vi støter på noe nytt i kartveien fra hans hånd. For karttegning har jo tydeligvis vært hans yndlingsarbeid. Men i de følgende seksten årene får vi bl. a. noen av hans lokalhistorisk mest kjente karter og tillike noen kunstnerisk fortrinlige tegninger.

I 1716 utarbeidet han et kart over det store *brannstroket i Østervåg i Stavanger*. Dette kartet synes tidligere å ha vært lite kjent, men Elgvin har som nevnt gjen-gitt en del av det i «En by i kamp». Foruten den aktuelle nytte kartet gjorde, ble det en begynnelse til hans Stavangerkart av 1726.

I sitt brev av 13/1 1725 til den nye stattholder, Ditlev Wibe, nevner han at han «sidstleden 30. september», altså 30/9 1724, hadde sendt ham «*Chartet ofver Marchetretten Ved Øye i Ryfylche Fogderie*». Så vidt jeg vet er dette kartet nå forsvunnet, iallfall ukjent. Men det må vel være så å si en forløper til det kartet «an-langende Gaarden Amdall og Stolen Eye» i «Strands Sogn i Ryefylche fogderie», som Aagaard utarbeidet og undertegnet i 1737 og som vil bli noe nærmere om-talt nedenfor.

I det samme brevet til Wibe nevner Aagaard «Chartet Ofver Kløgtved og Solberg», som skulle ha vært sendt ham, men som han var blitt forhindret i å utarbeide, fordi han «i 8te fulde Uger formedelst en sær tartarisch accidence» i det venstre kne hadde vært nødt til å holde sengen. Men «Kløgtvedt Chartet og det andet belofvede skall og forderligst følge» heter det senere i brevet. At så er skjedd, tør være sannsynlig. Så vidt vites kjennes dog ikke dette kartet nå.

Men ennå et kart, eller rettere et bilde, omtaler Aagaard i dette brevet til Wibe. Etter at sykdommen var overstått, hadde han hatt «At bestille med en *Afteigning ofver een Perle Elf*, som presenterer meget som tilforn iche har saa nøye været Observeret, samme Chart har Jeg Allerunderdanigst af 25. Novembr. passato [c: 25/11 1724] lofvet hendis Konge. Mayt. min Allernaadigste Dronning, huilchet og nu er fremsent med Denne Post; Af samme Chart føyis et lige Ofvereensstemmende Exemplar, her indsluttet, som Eders Excell. ce i Naade for sin egen Person Ville Antage, og Værdige sitt Naadigste og mildeste Aasyn; som om det i Noget kunne fornøye Eders Excell. cis Curieusitet, schulle Være mig dend største og inderligste Glæde og fornøyelse, der findes Vel dem som tegner Mange gange Netter(e). Mens dog Vel iche rettere. Jeg ældis af Sorg og Modgang, og tyngis paa haanden, indtil Jeg paa nye kunde Vennis der till, som af Ungdomen, Tag derfor Naadigste Herre og Fader Villien for Vercket.»

Stattholderens eksemplar av dette merkelige «*Perlekartet*» finnes nu i Stattholderarkivet i Riksarkivet i Oslo.

Det må være dronningens eksemplar som senere er overført til Geheimearkivet i København. Jessen-Schardebøll sier nemlig i «Det Kongerige Norge» I, Kbh. 1763, s. 32, like etter å ha omtalt U. F. Aagaards ni fogderikarter over Trundhiems Amt: «Forfatteren forstod Tegningen godt. Baade derpaa og paa hans Curiositet findes hos høybemeldte Herr Geheimeraad, Greve von Holstein-Ledreborg, en Prøve i Tegning, som er gjort over *Perlemoderen* ved de adskillige Forandringer, den faaer i sin Skikkelse paa den Tid, naar den bærer og foder sin Perle.»

Men — karakteristisk nok for Aagaard — er dette perlekartet helt utvilsomt kopiert etter et mindre og ikke på langt nær så «forsiggjort» som Aagaards, tegnet av den Abraham Nordmann, som kaller sig selv «Deris Mayts. Perle Inspecteur udi Christiansands Stift» og som er omtalt — ikke meget smigrende — av Taranger i hans skrift om «De norske Perlefiskerier i ældre Tid», spesielt s. 27–33.

Abraham Nordmann var noe eldre av år og tidligere ute i perlefangsttjenesten enn Aagaard og har utvilsomt hatt et intimere kjennskap til perlenes biologi enn

Aagaard. Og Nordmann må antas å ha lånt sitt perlekart til Aagaard, som så — kunstner som han må sies å ha vært — har tegnet og diskret fargelagt det store prakteksemplaret, som ble sendt til dronningen i København.

En meget hederlig mottagelse fikk også Aagaards neste kartarbeid, det i Stavangerlitteraturen velkjente bykartet «*Delineatio Planimetrica Ofwer Stavanger Bye*», som nederst i tittelfeltet er datert og signert: «In Junio et Julio A.o 1726. Allerunderdanigst aflagt og forfattet af Ulric Frideric Aagaard.» Dr. A. W. Brøgger har omtalt det meget utførlig i sin store artikkelserie i Stavanger Aftenblad 1912 om «Et Stavangerkart fra 1726» med undertittelen «Et bidrag til Stavanger bys historie». Så vel her som i sin artikkel (i Tidsskrift utgit av Rogaland Sogelag 1914) om «Et Jæderkart fra 1728» — altså Aagaards — gir han en meget anerkjennende uttalelse både om bykartets nydelige utførelse og om dets historiske betydning, selv om han nok kan ha visse kritiske bemerkninger å gjøre til dets korrekthet i topografisk henseende.

Jæder-kartets fulle tittel er: «*Delineatio Geometrica Ofwer Gandske Jæderen Udi Stavanger Ampt* Som Udviser Alle Kircher, Gaarder, Perle-Elver og Ud-hafner Underdanigst Aflagt Aar 1728 af Ulric Frideric Aagaard mpria.»

Når Brøgger sier at både Stavangerkartet og Jæderkartet er avlevert på kongelig bestilling til Frederik IV, så tør dette være sannsynlig, iallfall mulig for bykartets vedkommende, men er tvilsomt for Jæren-kartet. Det var nemlig bare bykartet, som senere ble hedret med å bli innlemmet i Frederik V's atlas i Det kgl. Bibliotek i København, hvor det ennå finnes i bind 40 som nr. 70. En detalj ved bykartet, som var som en invitt til særlig velvillig mottakelse, er bildet av «Kongsteenens Faciat» (skal vel være: «Facies» = utseende) i kartets øvre venstre hjørne. I beskrivelsen fremheves jo at stenen ble besteget av Frederik IV i 1704.

Jæderkartet finnes også i Kgl. Bibl., men i den mer ordinære «Kartsamlingen» under «Norge». At det kan ha noe med Perlefangstspørsmålet å gjøre, som nevnt av Brøgger, er sannsynlig. Både er «Perleelver» nevnt i tittelen og navnene på disse seks elvene finnes i beskrivelsen under littra A–F.

Da alle gårdsnavn og en mengde andre stedsnavn, som var gjengs dengang, finnes på kartet, er dette av atskillig interesse. Men topografisk bedømt er kartet så slett som vel mulig. Det peker i den retning at Aagaard ikke hadde forutsetninger for å kunne kartlegge større områder. Bare for mindre områder som Stavanger by og for mindre grender hvor målebånd og skrittelling strakk til, har han kunnet levere et arbeid, som ble godtatt som pålitelig. Som dette antakelig gjelder både de ovenfor omtalte kart over «Marchetretten Ved Øye i Ryfylche» og over «Kløg-

Declinatio Geometrica

8. Morten Moriy contra Vind Nulsen Amcull, Anlangner Gageren

[Faint handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

Allegria

34

Yissachar

stencil.

Reichs-Rath

Ende Nasen 99

Stiller.

Direct

Fig. 5. Gården Amdal og stolen Eye, Strand i Ryfylke 1732.

tved og Solberg», så gjelder det utvilsomt også hans sidste kartarbeid før han ble fradømt sitt embete som sorenskriver over Jæren og måtte forlate Norge, nemlig hans «*Delineatio Geometrica Ofwer Aasteds-Markegangen Imellem Kapellanen Hr. Morten Morup contra Svend Nielsen Amdal Anlangende Gaarden Amdal og Stølen Eyes sammengrendsende Marcker udj Strands Sogn, Ryefylche Fogderie og Aardals Skibrede beliggende*». Markegangen og «Afteigningen» ble under Aagaards ledelse påbegynt 16/12 1732, fortsatt og avsluttet 17–18 s. m. med undertegning av U. F. Aagaard og bekreftet av de seks «Uvillige Laugrettismænd» som stemplet kartet nedentil med sine personlige segl.

Dette dokumentet må være helt autentisk og in optima forma i alle henseender. Det er derfor helt uforståelig at Arnet Olafsen i sin bok om «Våre sorenskrivere» I, Oslo 1940, side 144, kan meddele at Ulrik Frederik Aagaard, som 25/8 1727 var utnevnt til sorenskriver over Jæderen og Dalerne ved «missive» av 10/8 1731 var «anklaget for hård og ulovlig medfart mot almuen» og at hans ettermann ble utnevnt 13/6 1732.

Selv om anklagen mot ham bare resulterte i en irettesettelse eller suspensjon for en kortere tid, så skulle det dog synes utelukket at Aagaard fortsatt har kunnet lede denne «markegangen» og oppta det kartet som ble undertegnet av ham og de seks lagrettesmennene i desember 1737 henimot et halvt år etter at hans ettermann var utnevnt.

Etter å være blitt oppmerksom på dette har jeg med bistand av en mer allsidig kyndig arkivforsker funnet frem til alle de dokumentene i R. A. som omhandler denne sak. En gransking av dem ville nå bli for vidløftig for meg. Ved å bla i dokumentpakkene fikk jeg et sterkt inntrykk av at her kunne det være stoff av stor interesse for den lokalhistoriske forskning i Stavanger og Rogaland langt utover mitt spesielle emne om Aagaard som kartograf og kartkopist. Jeg nøyer meg med det faktum, at han snart etter denne affæren må ha forlatt Stavanger og Norge for senere å fortsette helt anonymt med å kopiere karter, antakelig bosatt i København.

5. Aagaards billedkarter av Kongstenen i Stavanger.

Som ovenfor nevnt hadde Aagaard i øvre venstre hjørne på sitt kart over Stavanger by av 1726 tegnet et bilde av den store rullestenen som kong Frederik IV hadde besteget i 1704 og som fra da av bar navnet Kongstenen. Til bildet hadde han føyet en meget detaljert beskrivelse av stenens form og dimensjoner.

Et eksemplar av dette kartet eller av konseptet til det må Aagaard ha hatt

med seg da han som avsatt sorenskriver forlot Norge og vistnok slo seg ned i København, hvor han ved formidling av velvillige mennesker kunne få lånt karter som han kunne kopiere og derved tjene til et nødtørftig levebrød.

Det er på håndskriften og tegnemaneren jeg etter hvert har kunnet identifisere en hel rekke anonyme og udaterte kart over større eller mindre deler av Norge som kopiert av Aagaard. Herom nærmere i neste underavsnitt. Jeg må først omtale to i detaljene noe forskjellige billedkart over Kongstenen i Stavanger som begge er varianter av hans bilde av Kongstenen på bykartet av 1726.

Av disse er nemlig et både datert og undertegnet med Aagaards fulle navn. Dets tittel er «Afteigning Ofver Dend Saa Kalded Kong Steen Udi Stafvanger i Norge». Og nedenunder den detaljerte beskrivelsen står følgende megetsigende ord:

«Allerunderdanigst nu Aftegnet Aar 1736 efter forhen Giord Afmaaling 1708 af Ulric Frideric Aagaard nu i sin Alders 67 Aar.» (Gjengitt i Stavanger Museums årbok 1960, s. 77.)

Det ligger en ydmyg henvendelse til den nye kongen, Christian VI, i disse ordene. Han har neppe selv fått presentert kartet for kongen. Men det kan vel tenkes at han gjennom andre har oppnådd noe ved det, ikke å bli satt inn i noe embete igjen, men f. eks. at det ble henstilt til offentlige biblioteker, først og fremst Det kgl. Bibliotek, og lignende institusjoner om å stille seg velvillige m. h. t. å gi Aagaard adgang til å kopiere karter for vedkommende institusjoner eller for utenforstående. Det er iallfall vanskelig å forstå hvorledes Aagaard uten en slik velvillig holdning ovenfra skulle kunne ha fått kopiert så mange kart etter originaler i offentlig eie.

Det daterte og signerte kartet over Kongstenen finnes nå på Deichmanske Bibliotek i Oslo og har vært der helt siden Carl Deichmans tid. Som ganske ung hadde Deichman vært page, senere hoffjunker hos Frederik IV, og under Christian VI's besøk i Norge ble han utnevnt til kancelliråd og assessor ved overhoffretten, et embete han oppga 1737.

Mon vi ikke her skulle kunne ane noe som kan forklare både den velvilje som må være vist Aagaard ved adgang til å kopiere kart i offentlige biblioteker, og det eiendommelige i at kartet nå i uminnelige tider har hørt hjemme på Deichmanske bibliotek?

Det andre Kongstenbildet er en variant av ovennevnte. Det er udatert og usignert. Men da det finnes i Nationalmuseum i København, skriver det seg antakelig fra samme tid. Dets tittel begynner med navnet «Kongstenen Ved Stavanger». Stavanger Museum har fått kopi av det og via museet også jeg.

6. *Anonyme og udaterte kart over Norge og norske landsdeler, som må være kopi-arbeider, tegnet av Aagaard i Danmark i hans senere leveår.*

De andre originalkart som Aagaard etter å være avsatt som sorenskriver har fått anledning til å kopiere anonymt og udatert, må fortrinsvis antas å ha vært noe eldre kart, ikke nyeste nytt. Om han herunder også har kopiert kart over Danmark eller over mindre deler av landet, er vel mulig. Men det lille Danmark var allerede dengang helt annerledes utrustet med kart og kartografer enn det vidstrakte Norge, så der nede har det neppe vært nevneverdig behov for kopiering av kart til privat bruk. Men for dansker som f. eks. søkte eller allerede hadde fått en stilling i Norge — og av dem var det mange — kunne det være av praktisk betydning å få kopier av de best mulige kart, iallfall over den landsdel som var av størst interesse for dem. Bortsett fra de hollandske sjøkartene over Norges kysttrakter og Scavenius-kartene over det gamle Stavanger stift var de trykte utenlandske kartene over Norge ytterst mangelfulle og ofte helt misvisende. De bygget som regel på de svenske Bureus-kartene fra første halvdel av 1000-årene, de som f. eks. lot Valdres og Spirillen få avløp gjennom en elv nordenom Oslo og ut i Oslofjorden ved Moss eller Fredriksstad.

Så mange anonyme og udaterte håndtegnede kart som jeg etterhånden har lært å kjenne og som jeg er forvisset om må være tegnet av U. F. Aagaard eller iallfall anser dette for sannsynlig, kan det ved denne leilighet iallfall bare bli noen få jeg kan omtale her som prøver på hans kvalifikasjoner som kartkopist. Da de er udaterte, kan jeg ikke omtale dem i kronologisk rekkefølge, bare så vidt mulig i samme kronologiske rekkefølge som de avkopierte originaler, for så vidt disses avfattelsestid lar seg bestemme. Og da blir det å begynne med det kartet som jeg allerede har omtalt i etterskriften til mitt foredrag om «Det eldste kart over det gamle Stavanger stift», offentliggjort i Stavanger Museums årbok 1960, nemlig det store, detaljrike: *«Situations Carte ofver Bergenhuus Stift streckende sig fra Stavanger udj Sonden indtill Waldensfiord paa Sondmør udj Norden, som er 40 Norske Mille.»*

Kartet hører hjemme i Norges Geografiske Opmåling, katalogisert under A. I. nr. 25. Det er østlig orientert, ses altså fra vest. Det er meget stort, bare 58 cm bredt ø-v, men hele 132 cm langt n-s og har vært atskillig lengre. For i nordre ende er en del — uvisst når — blitt revet av, så Stad-landet og fjordene og landet rett østenfor er forsvunnet.

Kartet er meget nett tegnet og fargelagt med diskret blå farge på innsjøer, elver, fjorder og det nærmeste havområde i og utenfor skjærgården. Distrikt-

grenser — nærmest fogderigrenser — avlagt med grønne, røde og gule linjer. Også kirketegnene — små kirkebygninger med tårn og kors på tårnet og vinduer både på tårnets sidevegger og på selve kirkeskipet — er helt i gult. Og det samme gjelder bebyggelsen i Bergen by og omegn. På lengre avstand fra Bergen er kirketegnene alene om å markere beboet strøk.

At kartet er en iallfall m. h. t. bebyggelsen i noen grad ajourført kopi etter biskop Foss' Vestlandskart fra slutten av 1500-årene, er iøynefallende. Ryfylke er derfor kommet med, topografisk sett temmelig ufullkomment, med kirketegn bare i Eidsfjord og Vikedal samt ved «Udsteen Closter» og navnet «Skudenes» som gjeldende for hele Karmøya samt navn på en del av øyene i Ryfylkefjordene. Men på sorsiden av disse fjordene glimrer Stavanger ved sitt fravær. Navnet fantes jo heller ikke på biskop Foss' kart og var ikke stiftsstad da denne kopien ble tegnet av Aagaard etter at han var avsatt som sorenskriver på Jæren.

Når jeg med sikkerhet mener å kunne hevde, at dette kartet er et kopiarbeid av Aagaard, uaktet fjellformasjoner ikke er tegnet på den for Aagaard høyst eiendommelige måte, nærmest å la sydeuropeiske vulkanfjell, men mer ordinært, så skyldes det håndskriften, både den prangende i tittelfeltet og den ordinære i de mangfoldige stedsnavnene. Og hertil kommer en eiendommelighet ved skogtegnene. At disse er små, grønne trær, var jo vanlig. Undertiden ble de tegnet med en liten tverrstrekk nedentil under stammen for å markere marken de vokser på. Men på heromhandlede «Situations Carte ofver Bergenhuus Stift» peker disse strekene ved stammefoten ensidig i samme retning til høyre og det slik at det livaktig virker som skygger trærne kaster et stykke bortover marken.

Etter å ha gjort denne iakttagelsen — eller la oss heller si oppdagelsen — har jeg tatt frem igjen Aagaards eldre kart. Og både på de to av hans fogderikarter over Trøndelagen fra 1704, som i det hele tatt har skogtegn, og på hans Finnmarkskart av 1706 finner jeg anvendt denne levendegjørende måte å tegne skogtegnene på. På de kart av Melchior Ramus som lå til grunn for Aagaards kopiarbeider 1704–1706, er skogtegnene av den vanlige ordinære type. Men så har vi Aagaards praktfulle perlekart av 1725. De aller fleste av trærne i de små skoggruppene på dette kartet kaster skygger til høyre og medvirker til at jeg finner å måtte karakterisere Aagaard ikke bare som kartograf og kartkopist, men også som kunstner.

De neste originalkartene vi kjenner fra Aagaards hånd, Stavangerkartet 1726 og Jæderkartet 1728, er, man må vel si av gode grunner, uten skogtegn av noen art.

Men så, på det siste av Aagaards kartarbeider vi kjenner fra tiden før han ble

avsatt, nemlig hans «Delineativ Geometrica Ofwer Aasteds Markegangen Imellem Kapellanen Hr. Morten Morup contra Svend Nielsen Amdall», finner vi denne skyggemetoden anvendt i et skogparti. Når vi så finner den også på «Situations Carte ofver Bergenhuus Stift», er dette et sterkt medvirkende vitnesbyrd om at U. F. Aagaard har tegnet dette kartet, han og ingen annen.

Men når og for hvem Aagaard har utført dette arbeidet lar seg ikke bestemme. Oppdragsgiveren må være en nordmann i København, kanskje nettopp en der bosatt bergenser, som har forbarmet seg over Aagaard og har kunnet betale godt for det. Men innen 1814 må det sannsynligvis ha funnet plass i en offentlig samling. For da ble det utlevert til Sverige, hva en på baksiden påklebet etikett om at det hører hjemme i Kgl. Krigsarkivet vitner om. Men senere er det overlevert til Norge og innlemmet i N. G. O.s samlinger. Men når vites ikke. Merkelig nok synes dette kartet ikke tidligere å ha vært nevnt og benyttet i litteratur om Bergen og Bergens stift.

*Trundhiems Stiftes Delineation.
Beliggende under fire til 65 grader latitud.*

Kartkopien med ovenanførte tittel finnes på Universitetsbiblioteket i Oslo, kart nr. 2299. Den er anonym og udatert. Men både håndskriften, «vulkanfjellene» og den flotte kompasrosen er så typisk for Aagaard, at det ikke kan råde tvil om at han er kopisten. Og det av Aagaard kopierte originalkart finnes i N. G. O.s norske landkartsamling, katalogisert I nr. 9. Det er udatert og uten ovennevnte tittel. Men i nedre venstre hjørne er det signert «Geelkerck». Dette er skrevet med en håndskrift som er meg velkjent fra andre kart og dokumenter, nemlig hollenderen Isaac van Geelkercks, som i årene 1644 – 56/57 var Norges første militæringeniør og som i denne korte tid både planla og satte iverk en rekke til dels meget store arbeider ved bl. a. Bohus, Akershus og Bergenhus festninger og kartla på en meget fortjenstfull måte store områder bl. a. i Bolhuslen, hele Østlandet og hele Trøndelagen. Og det uaktet han en del av tiden også måtte gjøre tjeneste som generalpostmester i Norge!

Merkelig nok finner man de aagaardske fjellformasjoner både på kopien og på originalen. Originalen har utvilsomt hørt hjemme i København, da Aagaard fikk lånt den til kopiering. Og så har han dekorert også denne med sine «vulkanfjell». Og ikke nok med det. Han har også solt den til og skjemt den ut med det fargestoffet han gjorde bruk av til fjelltegningen.

I norske og danske arkiver og biblioteker finner vi en hel del av Geelkercks

signerte kart og tegninger vedrørende festningene, i N. G. O. tillike hans egenhendige topografiske kart over Sør-Norge, heriblant også hans store kart over hele området, hvorav fremgår hvor stor del av dette han personlig fikk kartlagt.

Geelkercks arbeid med festningsplaner og kart over en del områder av spesiell militær interesse er først omtalt av C. S. Widerberg i hans bok om «Norges første militæringenør Isaac van Geelkerck og hans virke 1644–1656», utgitt i Vid. Selsk.s Skrifter, Kr. a 1924. Hans topografiske kart over større deler av Norge har det lyktes meg å finne og omtale i Vitenskapsakademiet i Oslo. Så snart anledning gis skal jeg søke å få skrevet en fyldig fremstilling om hans arbeid på dette område. Widerberg sluttet sin omtale av ham med følgende ord: «Hans fortjenester av norsk festningsbygning berettiger ham til en hederlig plass i de norske befestningers historie.» Og hertil har jeg for min del føyet følgende ord: «Og som en fantastisk dyktig kartograf!»

Cart

Ofver Grentzerne imellum Norge og Swerig, streckende sig i Norden fra Nummedahlen udj. Trundhiembs Stifft indtill Gothenborg udj West Gothland i Swerrig tilsamen 96 Mille lang.

Dette anonyme og udaterte kartet finnes i N. G. O., hvor det er katalogisert under nr. A I 36, men med forfatterangivelsen og årstallet «J. (ens) C (hristian) Spidberg, Pastor militiæ Nidrociens(is) Anno 1714» hentet fra et annet eksemplar av kartet under samme katalognummer.

Den senere biskop i Christiansands stift J. Chr. Spidberg (f. 1684, d. 1762) startet sin geistlige tjeneste i årene 1711–14 som feltprest ved nordenfjeldske avdelinger med oppgave samtidig å utarbeide reise- og grensekart fra nordligst i Trøndelagen til sørligst i Bohuslen, et verv som han utrettet merkelig godt. Se herom min biografi av ham i Norsk biogr. leks. Bind XIV, s. 242–47. Også disse kartene ble i 1814 utlevert til Sverige, hvorfra de senere kom til Norge.

Kartet med ovensiterte tittel har dog ikke vært utlevert til Sverige og må derfor antakelig ha befunnet seg i en privat samling i Danmark eller Norge innen det visstnok på et tidlig tidspunkt kom i N. G. O.s besittelse. Det viser seg å være en i alt vesentlig direkte kopi etter Spidbergs original av 1714, utført anonymt og udatert av Aagaard.

Istedetfor originalens dedikasjon til Frederik IV i kartets øvre høyre hjørne har Aagaards kopi her den lange tittelen innrammet i en praktfull, rødfarget ram-

me bygd opp av alle slags våpen, musikkinstrumenter, faner og flagg. Jeg har lenge vært tilbøyelig til å anta at Aagaard har fått en ekspert i den slags dekorativ tegning til å tegne denne tittelrammen. Men etter å ha lært hans rent kunstneriske evner å kjenne kan jeg tro ham i stand til også å ha tegnet denne rammen, men vel helst som kopi etter en annens arbeide på et kart eller i et praktverk. Spørsmålet står dog åpent til nærmere undersøkelse.

Men for øvrig iallfall er hele denne vakkert tegnede kopien — den er atskillig penere og nettere utført enn Spidbergs original — helt avgjort tegnet av Aagaard. Den minner i meget om hans «Situations Carte ofver Bergenhuus Stift». Fjellformasjonene er stort sett tegnet på samme måten, bare hist og her antydninger til «vulkanfjell». Grenselinjer er også her i gult, grønt og rødt. Kirketegnene er også røde, men her med blå tak både på skip og tårn. Og alt vann er fint blåfarget som på «Situations-Cartet».

På Spidbergs original er det praktisk talt bare kompasrosene, grenselinjer og og innrammingen av tittelfeltet, en del andre tekstfelter samt hele kartet, som er nokså enkelt utført med noen bruk av farge.

Hva jeg savner på Aagaards kopi er skogtegn. Spidberg har meget av dem, skog på alle kanter. Men Aagaard har sløffet dem. Han har utvilsomt ikke funnet plass til dem, så overfylt som kartet er av stedsnavn. Til å tegne dem med den karakteriske avskygningen til høyre ville han iallfall bare på noen få steder funnet plass. Og da har han likesågodt latt være å ta skogtegn med.

«Alle gode ting er tre», heter det. Med ovenstående redegjørelse for tre karakteriske Aagaard-kopier etter at han var avsatt som sorenskriver, må granskning og redegjørelse for mange flere utstå til senere anledning.

III.

Hvem var nå egentlig denne merkelige kartografen og kartkopisten, byskriver og sorenskriver U. F. Aagaard?

Hvor mange ganger U. F. Aagaards navn enn er nevnt i Stavanger- og Rogaland-litteraturen, så savner vi dog en hel del data og opplysninger om ham som det ville være naturlig, ja selvfølgelig om vi f. eks. skulle skrive selv en ganske enkel biografi om ham til Norsk biografisk leksikon.

Vi vet nok at han var sønn av en dansk kaptein Aagaard. Men hvem hans mor var, vet vi ikke og heller ikke hvor i Danmark han var født. Hadde han ikke på det vakre bildet av Kongstenen ved Stavanger, som nå finnes på Deichmanske Bib-

liotek i Oslo, selv notert at det var tegnet i 1736 i hans alders 67. år, ville vi heller ikke ha visst at han var født anno 1769. Men når og hvor han døde, vet vi ikke. En forespørsel herom til en dansk slektsforsker, som Det kgl. Bibliotek hadde henvist meg til, førte dessverre ikke til noe resultat. Slektsnavnet Aagaard er ikke sjeldent i Danmark, og slektsregistre er offentliggjort for flere av dem. Men hverken i disse eller i andre danske dokumenter ble han funnet.

Også i Norge finnes noen Aagaard-slekter, visstnok overveiende av trøndersk opprinnelse. (Se herom Adam von Krogh: Den nordenfjeldske Aagaardslekt og dens kvindelige medlemmers efterslekt indtil nutiden, Kristiania 1919. Her finner vi dog ikke noen forbindelse med vår U. F. Aagaard.)

Men til en annen trøndersk Aagaard-slekt må da den Jonas Michelsen Aagaard høre som vi møter som førstemann i Olai Ovenstads stort sett meget pålitelige verk om «Den norske hærs officerer 1628–1814 (Oslo 1948). Her er dog Ovenstad kommet i skade for å kombinere to offiserer av navnet Jonas Aagaard.

Den Jonas Michelsen Aagaard, under hvis navn biografien er skrevet, begynte som korporal ved Trondhjemske nasjonale infanteriregiment 1663, ble serjant 1665, 1666 fenrik ved Vesterlenske nasjonale infanteriregiment og overført 1667 til Oplandske nasjonale inf. regiment. Og i denne stilling var han med ved erobringen av Marstrand under «Gyldenløwefeiden» 1677. Fra 1. januar 1679 var han kapteinløytnant ved Bergenhus garnison, ble 1680 overført som sådan til Bergenhusiske nasj. inf. regiment, hvorefter han 1683 ble kaptein ved Trondhjemske nasj. inf. regts reserve.

Men så heter det videre hos Ovenstad: «Ser ut til å være avgått i 1685.» Og dog tilføyes det: «Chef Stavangerske marinekompani 30/3 1689 til sin død 1697.»

Denne siste tilføyelsen kan imidlertid ikke gjelde trønderen Jonas Michelsen Aagaard, men må gjelde den danske kaptein, antakelig marinekaptein Jonas Aagaard, U. F. Aagaards far.

Dette bekreftes av de offisielle samtidige dokumenter i «Norske Militæretat» i Riksarkivet. De er bevart fra år 1680 og fra og med 1682 og er av meg gjennomgått t. o. m. 1697 med følgende resultat:

1680 finnes under Bergenhusiske regiment *både* en kaptein Jonas Aagaard og en kapteinløytnant av samme navn. Kapteinen må være trønderen, kapteinløytnanten den danske Jonas Aagaard.

1682 nevnes under artilleriet søndenfjells en kaptein Michel Janssen — uvisst hvem han var — og under Bergenhus regiment kaptein Jonas Aagaard, altså trønderen. Noen kapteinløytnant er ikke nevnt dette året.

1683 har et navn stått skrevet under Bergenh. reg. Men dette navnet er overstrøket og tilføyet: «Graf von . . .» (navnet er uleselig).

1684 og 1685 finner vi under Trundhiemske Regiment som den siste av fem kapteiner ved Reservekompaniene: kaptein Jonas Aagaard.

I årene 1686–1688 finnes ingen Aagaard nevnt. Det må bety at trønderen Aagaard har fått avskjed eller er død og at den danske kapteinløytnanten har gjort tjeneste annetsteds, antakelig i Danmark. Men i 1689 møter vi under «Marinerregimentet» på ny en Jonas Aagaard, med kludret skrift betegnet som «l. k.», som vel må bety kapteinløytnant, altså utvilsomt den danske Jonas Aagaard.

Under dette året står blant «Pensjonair oc Gratis Persohnen» nevnt «kaptein Michel Jansens enke», som vel er enken etter den i 1682 under artilleriet søndenfjelds nevnte kaptein Michel Jansen.

1690–95 finner vi fremdeles kapteinløytnant Jonas Aagaard nevnt hvert år under «Mariner Regimentet, Westerlehnske bataljon». 1696 heter det under «Westerlehnsche Bataljon Stavangersche Compagnie. Capteinløytnant Jonas Aagaard». Og så i 1697 møter vi ham for siste gang under «De Udschrevne Mariner(er) Westerlensche Battalion 1 Compagnie Capitein Aagaard». Med en annen skrift er tilføyet «Peter Muus 21. aug. 97». Dette må gjelde den Peter Muus som omtales av Ovenstad i Bind II, s. 193, som sjef for Stavangerske marinekompani fra 21/8 1697 og som i 1706 gikk over i vanlige kompanisjefstillinger på Østlandet. Dette tyder på at han ikke var marineoffiser av utdannelse, hva man formentlig ikke behøvde å være ved et marinerregiment hvis oppgave visstnok var å samarbeide på land med marinefartøyer på havnene.

Men vår danske Jonas Aagaard, byskriverens far, som i en årrekke hadde båret den nærmest for marineoffiserer reserverte tittel kapteinløytnant, og som var avansert til kaptein innen han døde i 1697, han var utvilsomt marineoffiser av utdannelse.

Når kartografen m. m. Ulric Frederic Aagaard med kgl. bestalling av 11/9 1693 var blitt by- og rådstuskriver i Stavanger, så hadde han visstnok søkt dette beskjedne embetet ikke bare fordi hans far som sjef for marinekompaniet var bosatt der. Hans bror Anton eller «Anthoni» Aagaard var nemlig blitt «Mønster-skriver» der, en sivilmilitær funksjonær som hadde med på- og avmønstring av mannskaper til marinen å gjøre.

Om denne broren var eldre eller yngre enn Ulric Frideric vites ikke. Første gang vi møter hans navn i våre dokumenter, er under bytinget i Stavanger 11/1 1697. I en sak som da ble behandlet heter det: «Kaptein Jonas Aagaards vitnes-

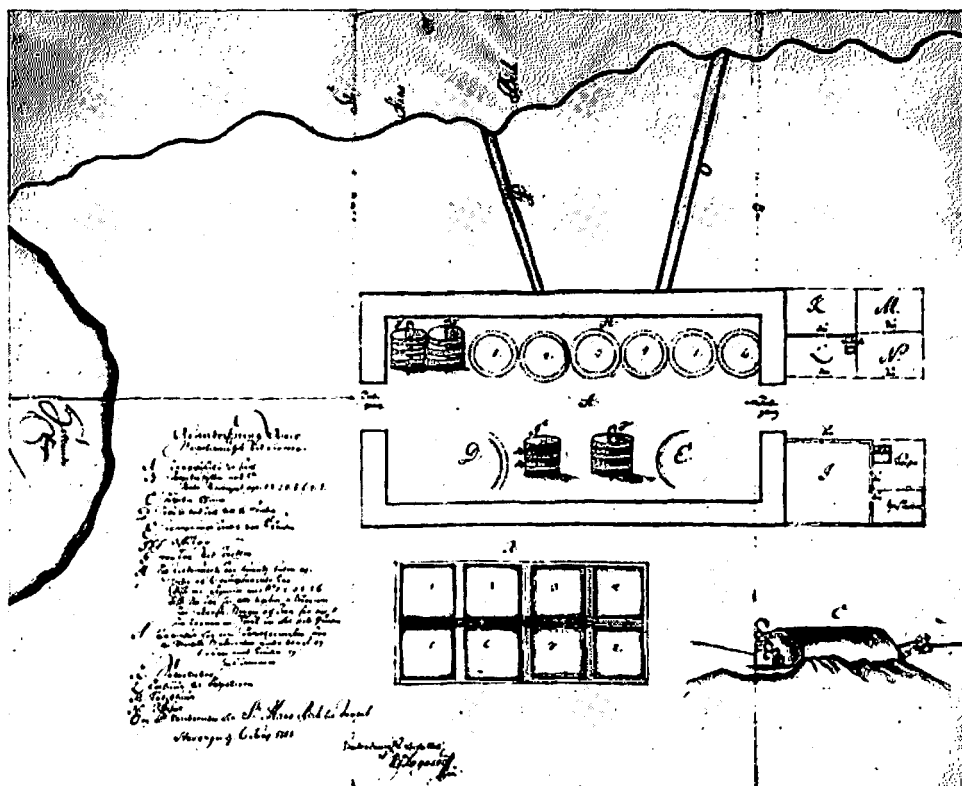

Fig. 6. Salpeterverket ved Stavanger 1708.

byrd ble lagt frem av sønnen monsterskriver Anton Aagaard». Når kapteinen da ikke møtte personlig, kan det muligens bety at han da var syk. For ifølge Ovenstad døde han 25/5 s. å. hvilket stemmer med bytingsprotokollen for 31/5 s. å. hvor det er notert: «Kaptein Aagaard nylig død». Men også bytingsprotokollen for 22/2 s. å. har noe å meddele av interesse vedrørende U. F. Aagaards slekt. Her heter det nemlig: «Kaptein Aagaards sønn Michel møtte, Kapteinens avdøde kjæreste, Anna hadde bodd i Kjøbenhavn.» Hvor lenge kapteinens «kjæreste», det vil i dattidens språkbruk si hans hustru, altså U. F. Aa.s mor, hadde vært bosittende i København, er ikke meddelt. Kanskje hun i det hele tatt ikke flyttet til Stavanger da hennes mann bosatte seg her. Spørsmålet står åpent.

Men om U. F. Aa. selv får vi i bytingsprotokollen for 2/5 1698 høre at han da

hadde fremlagt «Kjøpebrev fra Peder Gundersen til U. F. Aa. på sl. (d. e. avdøde) Torgier smeds huser og grund under Kleven, dat. 30. april. Aagaards obligasjon for 22 rd. udstedt samme dag.» Dette betyr vel at han hadde arvet noen midler etter sin far og hadde kunnet skaffe seg egen bolig. Ti år senere skilte han seg dog ved denne eiendommen. På bytinget 1/4 1718 ble tinglyst byfogdens skjøte til Cathrine sal. Peder Førstes (enke) «på de hus og grunner under Kleven som byskriver Aagaard for dum bebodde». Mon ikke denne Cathrine har vært U. F. Aa.s eldre søster og identisk med den i etterskriften til von Kroghs bok om den nordenfjeldske Aagaardslekt, s. 101, nevnte Thrine Aagaard, f. ca. 1661, død 1758 og begravet i Stavanger fra hospitalet i Stavanger, 97 år gammel?

Ifølge bytingsprotokollen for 16/8 1717 hadde U. F. Aa. på auksjon etter avdøde Johan Kempfer fått tilslaget på hus, grunn og hage. Straks etter, 20/8 s. å., pantsatte han dog dette til Nicolai Berven for 102 rdl. Om Aagaard selv fikk anledning til å bo der, eller hvor og hvorledes han bodde i Stavanger i resten av sin tjenestetid som byskriver, vet jeg ikke.

Om broren Anthoni Aagaard får vi i disse årene noen nye opplysninger. På bytinget 8/8 1701 fremla en Anne Marie Schott et skriftligt vitnesbyrd skrevet av Anthoni Aagaard. Som mønsterskriver var han jo øvet i protokollføring og skriftlig arbeid og har kanskje derfor i noen grad tjent som sakfører. Og på bytinget 27/7 1711 fikk han en god attest for å ha fungert i 4 år som by- og rådstueskriver i sin brors U. F. Aa.s «lovlige absence», altså i årene 1702–1706.

Men på bytingene 30/4 1712 og 17/9 1716 omtales Anthoni Aagaard som bokholder ved Det kgl. privilegerede sæbesyderi ved Kalleboderne i København. U. F. Aa har da i hele den senere del av sin tjenestetid i Stavanger måttet unnvære den økonomiske og moralske støtte som hans bror ville ha vært for ham.

Men var han ikke gift? Hadde han ikke en hustru som kunne støttet ham iallfall moralsk i de mange kranglerier vi etter bytingsprotokollene får inntrykk av at han kom opp i? Jo, gift var han og det to eller tre ganger. Mange barn fikk han og det tyntet hårdt på økonomien. Jeg savner dog nærmere opplysninger om hustruene, vet bare at den siste av dem het Malene Sibylle Kjølner. Hun var datter av den danskfødte toller i Risør, Didrik Kjølner. Hennes mor het Magdalene von Lehr (Leer) og ble etter sin første manns død gift med Henrik Rosenkilde i Stavanger. Og mon ikke denne Malene Sibylle Kjølner, som altså var oppkalt etter sin mor Magdalene von Lehr, er identisk med den Lene Aagaard, som nevnes av von Krogh i ovennevnte slektsbok, s. 102? Hennes fødselsår er ikke anført, bare at hun døde 1748 og ble begravet i Stavanger 6/9 s. å.

Viser denne formodning seg å holde stikk, og det samme for ovennevnte Thrine Aagaards vedkommende, så finner vi altså her to svigerinner nevnt umiddelbart etter hverandre, begge begravet i Stavanger. En nærmere gransking av de opplysninger som von Krogh har gitt her på sidene 100–101 om «En vestenfjeldsk Aagaard-slekt (Stavanger og Bergen)», vil kanskje kunne føre til at vi finner frem til mange flere etterkommere eller slektninger iallfall av Ulric Frideric Aagaard. Nå vet vi jo ikke noe om, hvor og hva det ble av hans mange barn. Vi vet heller ikke noe bestemt om hvor lenge Ulric Frideric Aagaard fikk leve. At kopieringen av de mange anonyme og udaterte kartene, som i stigende antall viser seg å være tegnet og teksten med hans hånd, må antas å ha foregått i København og har krevet mange års arbeid, må anses for sikkert. Men hvor mange år lar seg ikke si. Et fortsatt studium av anonyme og udaterte Aagaard-kopier vil muligens kunne føre frem til originalkarter av relativt ny dato. Av dem jeg omtalte i foregående avsnitt var intet nyere enn 1714, altså fra Aagaards byskrivertid i Stavanger. Og ingen av de kartene jeg har «i kikkerten» som mulige Aagaard-kopier fra tiden etter avsettelsen, kan være eldre enn fra 1720-årene. Vi får se hva fortsatte undersøkelser kan føre til.

Men vemodig er det å tenke på, hvor denne fremrakende kartkopisten må ha slitt og strevet i disse årene som gammel mann der nede i København. Jeg har bare det håp at hans bror Anthoni Aagaard ennnå har vært i live og at han eller hans barn har kunnet være ham til hjelp og hygge i hans alderdom.

Kristian Nissen.